

บทที่ 4

รสวรรณคดีบทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐา ไกรทอง มณีพิชัย คาวี และการศึกษาเปรียบเทียบกับรสวรรณคดีในบทละครใน

บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง

บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีรสวรรณคดีปรากฏทั้งหมดจำนวน 288 ครั้ง รสวรรณคดีเหล่านี้ ได้แก่ ศฤงคารรส กรณารส เราทรส หาสยรส วีรรส ภยานกรส พิภตสรส อัฏฐตรส และเสาวจรนิบทชมโถมหรือชมความงามของตัวละคร บทชมธรรมชาติ บทชมกองทัพ ส่วนรสวรรณคดีที่ไม่ปรากฏคือ ศานตรส และเสาวจรนิบทชมสถานที่ บทชมรถ บทชมสัตว์

ศฤงคารรส

บทละคร เรื่อง สังข์ทอง มีการปรากฏของศฤงคารรสจำนวน 48 ครั้ง จากจำนวนรสทั้งหมด 288 เป็นรสที่แสดงให้เห็นความรักความผูกพันระหว่างตัวละครที่เกี่ยวข้องกัน มีลักษณะดังนี้

รสแห่งความรักความรักของบิดามารดากับบุตรตอนหนึ่งคือ เมื่อทำวศวิมลพบพระสังข์ครั้งแรก ได้อุ้มขึ้นมาใส่ตักมากอดจูบลูกด้วยความรักและสงสารลูก (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 48)

ได้ฟัง	ชลเนตรไหลหลังทั้งซ้ายขวา
แน่แล้วลูกแก้วของพ่ออา	ให้ถอดลูกยาออกทันใด
รับมาใส่ตักแล้วชมเชย	ลูกเอ๋ยมาเป็นเช่นนี้ได้
สงสารมารดามาแต่ไพร	ไม่เห็นจะให้ไต่ก็
จูบพัคตร์ลูบลางทางรับขวัญ	ทรงธรรมไม่วายกันแสงศรี
ลืมหัดจันทาทาที่	ภูมิพิศวาสเพียงขาดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ด้านความรักของมารดาในบทละคร เรื่อง สังข์ทอง นั้น คือตอนที่พระสังข์ถูกจับตัวนางจันท์เทวีกลับมาจากป่ารู้ว่าลูกถูกจับตัวไปก็ทุ่มทอดตัวคร่ำครวญ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 46)

นางท่อมทอตกายสยายเกศ
 พ่อคุณทูนหัวแม่หน้าใจ
 แม่รีบมาไม่เห็นหน้าเจ้า
 ลูกแก้วไม่แคล้วจะปลดปลง
 แม่ไม่ขออยู่จะสู้ม้วย
 ครวญคร่ำทางรำพรรณนา

ชลเนตรแฉกถึงหลังไหล
 อัศจรรย์หัววันไหวแต่ในดวง
 ดังใครตัดเกล้าให้ผุยผง
 มันคงทั้งนี้อีจันทา
 จะตายตามไปด้วยพระลูกข้า
 โศกาแน่นิ่งไม่ตึงกาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รสแห่งความรักของมารดาที่มีต่อบุตร เมื่อรู้ว่ามีคนมาจับตัวบุตรไป ใจของนางจะขาดพ้อฝันจากสลบนางก็รีบลุกออกไปตามหาพระสังข์ ตายายห้ามก็ไม่ฟังมีดคำเพียงไหนก็ไม่กลัวเกรงอันตรายเพียงใดก็ไม่กลัว ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 49)

เมื่อนั้น
 ได้ข่าวลูกแก้วแว่วไว
 สองกรซ้อนทรงเข้าผางผาง
 ผุดลุกห็นหุนหุนมา
 บาทาแตกคูปุพอง
 ล้มลุกคลุกคลานทะยานไป

นางจันทน์ชนนีศรีใส
 ดังจะขาดใจตายด้วยลูกยา
 ดังนางจะม้วยสังขาร
 ตรงไปยังท่าชลาสัย
 หนามต้องตามติดหาปลิดไม่
 กลัวจะไม่เห็นองค์พระลูกยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ความรักระหว่างบุตรที่มีต่อบิดามารดา ในบทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** กวีได้ประพันธ์ให้เห็นความรักของพระสังข์ที่มีต่อพระมารดา เมื่อตอนที่นางจันทน์เทวีไปป่าไถ่ได้มาจิกข้าวของนางพระสังข์ออกมาไล่ไถ่ให้พระมารดา ดังเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 23)

เมื่อนั้น
 พระแม่ไปป่าเป็นอาจิน
 จะใคร่ออกช่วยพระแม่เจ้า
 เหนื่อยยากลำบากกายา
 ไม่ว่าลูกน้อยเป็นหอยปู
 พระคุณล้าลบกพไตร
 ไก่ป่าพาฝูงมากินข้าว
 ค่อยเขี่ยเรียรายทั้งดินดาน
 เยี่ยมลอดสอดดูทั้งซ้ายขวา
 ออกจากสังข์พลันทันใด

พระสังข์ซ่อนอยู่ก็รู้สิ้น
 ในจิตคิดถวิลทุกเวลา
 สงสารผ่านเกล้าเป็นหนักหนา
 กลับมาจนค้ำแล้วรำไร
 อุ้มชูชมชิตพิสมัย
 จะออกให้เห็นตัวก็กลัวการ
 ของพระแม่เจ้าอยู่ฉาวฉาน
 พระมารดามาเห็นจะรำไร
 จะเห็นใครไปมาก็หาไม่
 ฉวยจับไม่ได้ไล่ตี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อพระสังข์ถูกจับตัวไป ชาวบ้านเห็นแล้วก็ให้นึกเวทนาพระสังข์ บางคนให้ขนมด้วยความรักของพระสังข์ที่มีต่อพระมารดา จึงไม่ยอมเสวยขนมจะเอาไว้ให้พระมารดา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 40-41)

ฝ่ายพระกุมารชาอุชย
 น้ำตาหลังไหลไม่เสวย
 ขนมทานให้ยังไม่กิน
 จะได้แบ่งปันให้มารดร

รับของมาไว้ไม่เสวย
 น้ำเอ๋ยข้าคิดถึงมารดร
 กลับไปบ้านถิ่นของข้าก่อน
 อ่อนวอนเสนาให้พาไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** ได้เสนอให้เห็นภาพความรักระหว่างสามีภรรยาหลายคู่ได้แก่ ทำวยศวิมลกับนางจันทเทวี พระสังข์กับบรรณา พระธิดากับหกเขย

ความรักแบบคิดถึงหรือห่วงใยคนรักระหว่าง ทำวยศวิมลที่มีต่อนางจันทเทวีเมื่อครั้งที่จะต้องเนรเทศนางจันทเทวี สั่งให้นางจันทาจัดเตรียมทรัพย์สินเงินทอง ของกิน ไปให้นางจันทเทวีตั้งบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 17)

เมื่อนั้น
 ได้ฟังถ้อยคำนางจันทา
 เห็นจริงไม่กริ่งถ้อยคำ
 จึงมีวาจาว่าไป
 ให้องคฺนงเยาว์เจ้าไปกิน
 สิ่งเสนาในให้จัดแจง
 ส่งไปให้พ้นขอบเขต
 ตรัสพลางดูนางแล้วไต่ก็

พระฤๅสายค่อยคลายที่โหยหา
 ตรีกตราสะท้อนถอนใจ
 ด้วยเวรกรรมมาทำให้
 เจ้าเอาใจด้วยช่วยจัดแจง
 ทรัพย์สินเงินทองของแห่ง
 เรือแฉ่งมาวางให้จงดี
 จะเนรเทศยอดรักมเหสี
 ภูมีเมินอายนางจันทา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ความรักความหวังใยของนางรจนาที่มีต่อพระสังข์ เมื่อทราบว่าทำวสามนต์คิดกลั่นแก่ง
 เจ้าเงาะให้หาปลา นางสงสารพระสวามี ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545,
 หน้า 115 -116)

เมื่อนั้น
 เข้าไปในกระท่อมทันใด
 ออกเอ๋ยไฉ่ว่าคราวนี้
 สมเด็จบิดุเรศไม่เวทนา
 ให้หาปลาเป็นร้อยน้อยหรือนั้น
 มั่งมีศรีสุขทุกซัอะไร
 วิตกแต่ส่วนตัวผู้รัก
 ผู้เมียสองคนจนจะตาย
 ถ้าพระรูปทองน้องบรรลัย
 จะให้เขาพิฆาตฟาดฟัน

รจนาก่อนสิ้นวันไหว
 กอดตืนผู้ไว้แล้วไต่กา
 นำที่จะม้วยสังขาร
 จะคิดอ่านพาลฆ่าชีวาลัย
 ประกวดกันกับเขาเหล่าเขยใหญ่
 ประเดี้ยวเดี้ยวก็จะได้ตาย
 ยากนักจะชุกชนชวนชวย
 จะหาปลาไปถวายที่ไหนทัน
 เมียจะตามเข้าไปมิได้พรัน
 ผู้ตายตามกันไปไม่คิดกลัว

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ความรักของพระสังข์กับนางรจนาได้มีการพรรณนาถึงบทอัศจรรย์ของการร่วมหลับนอน
 กัน หรือบทสังวาสของทั้งสอง ดังเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545,
 หน้า 106)

ว่าพลางทางถดเข้าซิด
 ย้อยุดจุดซึกชายสไบ
 ช่างหยิกข่วนไปได้เหมือนไม่เจ็บ
 ดีจริงยิ่งว่ายิ่งหยิกเอา
 พระอุ้มองค์อรไทขึ้นใส่ตัก
 ความรักรัญจวนยวนยี่
 อัจฉรย์บันดาลในกลางหา
 เย็นซาบอาบละอองน้ำค้าง

จะอายเอียงเบี่ยงบิดไปข้างไหน
 คว่าไขว่สัพพอกหยอกเย้า
 ช่มเหลงนักหักเล็บเสียดอกเจ้า
 เบาเบาอุยหนาไม่ปรานี
 อะไรเล่าเฝ้าผลักมือพี่
 เปรมปรีดีประดีพิภพกำหนดนาง
 เดือนดาวส่องแสงแจ่มกระจ่าง
 ค่อยสระสร้างเศร้ามองทั้งสองรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กรณารส

รสที่โดดเด่นมากที่สุดในวรรณคดีเรื่อง **สังข์ทอง** กรณารสซึ่งปรากฏในเรื่องจำนวน 74 ครั้ง ของจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง ลักษณะของกรณารสที่ปรากฏ ดังนี้

การพลัดพรากจากคนรัก เป็นการพลัดพรากของท้าวยศวิมลกับนางจันทเทวี พระสังข์กับนางจันทเทวี พระสังข์กับนางพันธุรัต ท้าวสามนต์และนางมณฑากับรจนา ดังตอนที่นางจันทเทวีได้ฟังท้าวยศวิมลบอกว่าโหรบอกว่านางเป็นกาลิให้ขับไล่ออกจากเมือง นางตกใจแทบสิ้นสติ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 15-16)

ฟังเคยฟังสาร
 นางตระหนกตกใจดังไฟกำลัปี
 สวมสอดกอดบาทของผัวแก้ว
 เมียให้ฆ่าฟันให้บรรลัย
 โหรามันว่าเป็นคำสอง
 ขับไล่ไม่มาฆ่าตี
 รั่าพลางนางเกลือกเสือกกาย
 ชบพักตรกับตักพระทรงธรรม

ดังคนผลาญชีวาให้อาสัญ
 ออกสิ้นขวัญหนีไม่มีใจ
 ช้อนทรวงเข้าแล้วก็ร้องไห้
 รักใคร่เมตตาไม่ฆ่าตี
 พ่อตรองให้ควรถ้วนถี่
 เหมือนม้วยชีวีไปจากกัน
 ดังจะวายชีวาด้วยเศกศัลย์
 หวาดหวั่นหนีไปไม่พาที

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อท้าวศวมล เห็นนางจันทเทวีร้องไห้จนสลบนิ่งไปบนตึกก็ตกใจก็นึกว่าสิ้นพระชนม์
ท้าวสามนต์ เสียใจร้องไห้คร่ำครวญจนสลบไป ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
นภาลัย, 2545, หน้า 16)

อะเอยอะเอน้องแก้ว
ร้องไห้หนึ่งไปไม่พาทิ
ไอ้จันทเทวีเจ้าที่เอ๋ย
อกของผัวรักจักหักไป
ที่พูดด้วยเป็นไรไม่เจรจา
เจ้าอ่อนวอนพี่ให้ฆ่าฟัน
ถึงจะพลัดพรากลำบากกาย
ไม่เจยพัตร์ขึ้นบ้างสิ่งพียา
ตัดช่องน้อยไปแต่ตัว
รำพลางกอดพลางพุ่มพวย

ผิดแล้วองค์เย็นดังเป็นผี
อยู่บนตึกพี่ไม่หายใจ
ทราวมเขยเงยหน้าอัยาร้องไห้
ลุกขึ้นดูใจปราศรัยกัน
แน่แล้วแก้วตาพี่อาสัญ
จะทำกันฉันใดไฉนนา
มิตายได้เห็นกันวันหน้า
แก้วตามาตีตัวตาย
ทิ้งผัวเสียได้นำใจหาย
ระทวยกายกอดชบสลบพลัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระสังข์กับนางจันทเทวีมีความเศร้าโศกเสียพระทัย ที่ต้องพลัดพรากจากกัน พระสังข์
เฝ้าแต่ร้องไห้คร่ำครวญ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 40)

เมื่อนั้น
จะร้องให้เท่าไรเขาไม่ฟัง
แม่เจ้าประคุณของลูกยา
พวกเฝ้าเหล่าโลนโจรไพร
ข้ามีแต่ผักพริกแพง
เงินทองของดีไม่มีเลย
แม่ข้ายากจนเป็นพันนักษ
พลัดบ้านเมืองมาน้ำก็รู้

องค์พระกุมารน้อยหอยสังข์
อื่กทั้งตายายก็หายไป
เมื่อไรจะมาแต่ป่าใหญ่
จับลูกทำไมไม่รู้เลย
เอาไปแกงกินบ้างเถิดน้ำเอ๋ย
ลุงตาเอ๋ยได้เอ็นดู
มีแต่พินผักอ๊กโขอยู่
เอ็นดูบาปกรรมอย่าทำเรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางจันทเทวีทรงทราบข่าวว่าตำรวจในวังมาจับตัวพระสังข์ไปแล้ว นางจันทเทวีได้ยืน
ก้มกราบ เสียใจถึงล้มลง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 45)

ไฉน	ล้มผางกลางดินไม่เงยหน้า
สองกรซ้อนทรวงเข้าโศกา	กัลยากรลิ่งเกลือกเสือกองค์
แน้ไปไม่ได้สมประดี	เกศิตัดต้องละของผง
ตายายนวดพื้นคืบคอง	โคมยงจับมิดกรีดคอง
ตาฉวยยายชิงทิ้งขว้าง	นางง้างเถาว์วัลย์จะพันคอง
สองเฒ่าเข้าปล้ำน้ำตาคลอ	แก้จากคองนางพลางรำไร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตอนที่นางพันธุรัตรู้ว่าพระสังข์หนีก็เศร้าโศกเสียใจ ออกติดตามหาจนมาพบพระสังข์
ในที่สุด นางเฝ้าร้องคร่ำครวญให้พระสังข์ลงมาหา พระสังข์ไม่กล้าลง นางเสียใจมากถึงกับบอกแตกตาย
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 75-76)

เมื่อนั้น	พันธุรัตขัดสนเป็นนักหนา
แหงนดูลูกพลางทางโศกา	ตั้งหนึ่งว่าชีวันจะบรรลัย
ไฉ่ลูกน้อยหอยสังข์ของแม่เอ๋ย	กรรมสิ่งใดเลยมาขัดให้
จะรำร้องเรียกเจ้าสักเท่าไร	ก็ช่างเฉยเสียได้ไม่ดูดี
สิ้นวาสนาแม่นี้แม่แล้ว	เผอิญให้ลูกแก้วเอาตัวหนี
จะขอลาอาลัยเสียวันนี้	เจ้าช่วยเผาผีมารดา
อันพระเวทพิเศษของแม่ไซ้รู้	ก็จะเขียนลงให้ที่แผ่นผา
จงเรียนรำจำไว้เกิดขวัญตา	รู้แล้วอย่าว่าให้ใครฟัง
เขียนพลางทางเรียกลูกน้อย	มาหาแม่สักหน้อยพ่อหอยสังข์
แต่พอให้ได้ชมเสียสักครั้ง	ขอสังข์สักคำจะอำลา
แม่อ่อนวอนว่านักหนาแล้ว	น้อยหรือลูกแก้วไม่มาหา
ทุ่มทอดตัวลงทรงโศกา	สองตาแดงเดือดตั้งเลือดนก
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นจิต	ยิ่งคิดเคืองชุนมุ่นหมก
กัลลิ่งกลับลับสายเพื่อพก	นางรำร้องจนอกแตกตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อรจนาน่าจะต้องกลับไปกับพระสังข์ เพื่อไปอยู่กับท้าวศวมลผู้เป็นพระสวามีนางมณฑา
ก็เศร่าโศกเสียใจ อาลัยอาวรณ์พระธิดา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545,
หน้า 218-219)

ไอ้ว่าลูกรักของแม่เอ๋ย
เมื่อไรจะได้มาเห็นหน้ากัน
เจ้าสายใจไกลตาของแม่แล้ว
ทั้งพระชนกชนนี
แม้ผนั้วพิโรธอย่าโกรธตอบ
ปกป้องครองตัวของลูกยา
ว่าพลางโลมลูบจูบพัคตร์
ต่างองค์โศกาอาลัย

ทรมายเจ้าจะไปด้วยผัวขี้ขี้
นับวันจะลับไปนับปี
จงฝากตัวผัวแก้วนะโฉมศรี
อย่าให้มีเคืองชัศอัชฌา
จงเคารพนบนอบดีกว่า
ไกลตาแม่แล้วแก้วกลอยใจ
สวมกอดลูกรักแล้วร้องไห้
ครวญคร่ำรำไรไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายรจนาน่าก็เช่นเดียวกัน เมื่อจะต้องจากพระชนกชนนีไปนางก็เศร่าโศกเสียพระทัย
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 219)

ไอ้เจ้าประคุณทูลกระหม่อม
ครั้งนี้จะพรากจากไป
เมื่อครั้งลูกออกไปอยู่ปลายนา
ได้กลับมาอยู่วังครั้งนี้
ลูกมีกรรมทำทุกขให้พระแม่
จงยกโทษโปรดเกล้าลูกยา
รำพลางนางกราบลงกับบาท
ชลเนตรฟุ่มฟองนองนัยน์

เคยถนอมเลี้ยงลูกมาจนใหญ่
ยังมีได้แทนคุณชนนี
พระมารดาที่ต้องหมองศรี
ไม่ถึงปีจะต้องไปไกลพารา
ถึงสองครั้งตั้งแต่โยทยา
อย่าให้เป็นเวรช่างหน้าไป
มีอาจที่จะกลั่นน้ำตาได้
สะอึกสะอื้นให้ไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตอนที่นางพันธุรัตรู้ว่าพระสังข์หนี นางก็ตามมาจนพบพระสังข์นั่งอยู่บนเขา นางไม่
สามารถขึ้นไปหาพระสังข์ได้ ทำให้นางพลัดตกเขาขึ้นไม่ได้ ร้องไห้คร่ำครวญเรียกให้พระสังข์ลงมา
หา ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 74)

นั่งอยู่ไยนั้นพ่อขวัญข้าว
 มาเกิดทูนหัวอย่างกลัวดี
 นางร้องไห้รำแล้วซ้ำเรียก
 ด้วยเดชะอำนาจสัตยา
 พลัดตกหกล้มนอนตะแคง
 โศกก็ตอกเพียงจะพัง
 ลูกน้อยกลอยสวาทของมารดา
 มิให้ระคายเคืองสิ่งใด
 แม่อุตสาห์มาตามด้วยความรัก
 ออกแม่จะแตกตายวายชีวิต

ขัดเคืองอะไรเล่าเจ้าจึงหนี
 ดูเอาเกิดขึ้นยังมีมา
 ปีนตะกายตะเกียกขึ้นไปหา
 เผอิญให้เลื่อยลำลั่นกำลัง
 ขาแข็งสี่ข้างขัดขึ้นดัดหลัง
 ทรวดนั่งกระแทกกันจนใจ
 แม่บำรุงเลี้ยงมาจนใหญ่
 เจ้าหนีแม่มาได้ช่างไม่คิด
 เจ้าไม่พูดไม่ทักแต่สักหนิด
 สุดคิดอยู่แล้วนะลูกยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เหตุการณ์เมื่อต้องเนรเทศพระมเหสี คือ นางจันทเทวีและพระโอรสออกจากเมืองไป
 ทำวชิรมลต้องทรงคร่ำครวญเศร้าโศกด้วยความเป็นห่วงและคิดถึงทั้งสองพระองค์
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 26)

เมื่อนั้น
 ไสยาสน์เหนื่ออาสน์รูจี
 ยกหัตถ์พาดพัศตร์พูนเทวษ
 ใ้อัจงามทราวมกอดยอจดจิตใจ
 จะตกระกำลำบากยากเย็น
 หลายปีมิได้ข่าวเจ้าเลย
 ลูกเสียเมียเข้าไปจากร่าง
 ครวญคร่ำกำสรดสลดใจ
 ใ้อัจงามเทวีเจ้าพี่เอ๋ย
 เข้าเย็นเคยเห็นกันมา
 เห็นแต่ที่นอนหมอนเปล่า
 เคยล้อมพร้อมหน้าทุกนารี
 กอดเอาหมอนนางพลางพิลาป
 เจ้าจะเป็นฉันใดที่ในดง

ทำวชิรมลหมองศรี
 คิดถึงมเหสีที่จากไป
 น้ำเนตรอาบหมอนถอนใจใหญ่
 เจ้าจะเป็นฉันใดไม่รู้เลย
 หรือรอดวายตายเป็นนะน้องเอ๋ย
 น้องเอ๋ยจะดันไปไหนใด
 ใ้อกรรมตามล้างแต่ปางไหน
 มิได้สรรเสริญคงคา
 ทราวมเซยเคยเคียงเรียงหน้า
 เคยร่วมนิทราทุกราตรี
 ขวัญข้าวของผิวเอาตัวหนี
 แก้วพี่หนีกายไปหายองค์
 ชลนัยนี้ไหลอาบดังใสจรจง
 กอดหมอนแนบองค์เข้ารำไร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เราทรรส

บทละครบอก เรื่อง **สังข์ทอง** เป็นรสที่โดดเด่นรองมาจากกรรณารส มีการปรากฏของ เราทรรส จำนวน 58 ครั้ง ของจำนวนรวมที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง

เหตุการณ์ครั้งแรกบทละคร เรื่อง **สังข์ทอง** ที่แสดงให้เห็นถึงรสหรืออารมณ์ความอิจฉา คือเมื่อนางจันทารู้อ่าวนางจันท์เทวีตั้งครรภ์ นางก็เฝ้าครุ่นคิดขุ่นข้องด้วยจิตริษยา ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 10-11)

ฝ่ายนางจันทามาถึงห้อง	เศร้าหมองตรองจิตคอยอิจฉา
อาบเล็บกำเร็บด้วยโกศ	ผ่านฟ้าว่าใครมีครรภ์
สมบัติจะยกให้ลูกครอง	มีสองต้องคิดผัดผัน
ท่านมียศศักดิ์จะรักกัน	ลูกเต้าเหล่านั้นจะหมองมัว
ที่ไหนจะได้พระบุรี	สาวศรีจะชวนกันยืมหัว
ยิ่งตริกยิ่งตรองยิ่งหมองมัว	จึงเรียกนางแม่ครัวเข้าห้องใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันทาเลี่ยมสอนนางจันท์ผู้เป็นพระธิดาไปขอราชสมบัติยกเมืองให้ ท้าวสามนต์ ก็โกรธจึงด่าว่านางจันทาและนางจันท์ ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 29-30)

ฟังคำ	ชอกช้ำหมกมุ่นหุนหัน
เห็นจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน	แตกต้นเล่นได้เป็นโรมี
กระนั้นนานไปจะใช้ทุน	เจ้าทำบุญคุณมเหสี
รักใคร่ตกใจไปโยมี	ตัวดีอยู่แล้วก็แล้วไป
อิจันที่ไม่มีมีใครสอนสั่ง	มันชั่งต่อติดประดิษฐ์ได้
จริงอยู่สัญญาว่าไว้	ลูกใครเป็นชายจะให้วัง
นางแม่จะแสร้งเอายศถา	ใครได้สัญญามาแต่หลัง
ไม่รับกลับเถียงเสียงดัง	แฝงหลังบังเงากูเข้าใจ
ยังไม่ทันได้ยศศักดิ์	ฮึกฮักลั่นลมคารมใหญ่
ดูเหมือนเพื่อนกันหรือฉันใด	ไสหัวลงไปป้อใจพาล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันทาได้ยื่นท้าวยศวิมลตำตุนและตำลูกและไล่ให้ออกไปและหาว่านางเป็นผู้ยงลูก
ให้มาขอเมืองนางจันทาก็อับอายผู้คน และได้เถียง ดังเช่น(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย, 2545, หน้า 30)

ฟังตรัส
ผิดแพกเปล่าเปล่าไม่เข้าการ
เพราะคิดถึงเมียจึงเสียใจ
แม้วันเกิดกลีมีมา
ต้องขับต้องไล่ไสหัว
ยังยืนว่ากลืนแก้วไว้
แค้นด้วยลูกเต้ามาเข้าห้อง
ต่อเป็นผู้ชายจะได้ดี
จะใคร่หักคอใส่หม้อฝัง
ยังชั่วตัวตีนมันมีมา

สะบัดพักตร์ควักค้อนแล้วตอบสาร
แกลิ่งพาลพาโลโกรธา
มิรับมาไยใครเขาว่า
ยากเย็นเป็นข้าคนอื่นไป
ไม่รู้ตัวว่าโกรธาข้าโทษใหญ่
ขับไล่ยิ่งกว่าเป็นกาลี
จงห้องแอบพักตร์ศีก์ศีศรี
เสียทีเลี้ยงเปล่าไม่เข้ายา
แต่ยังแดงแดงไม่แข็งกล้า
คิดว่านอยสังข์สิจังไร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ท้าวยศวิมลโกรธพระธิดานางจันทาที่มากทูลขอเมืองจากพระบิดา และรู้ว่านางจันทาเป็น
คนเลี่ยมสอนบุตร และบอกว่าไม่ยกให้ นางจันทาได้ยืนก็คั่งแค้นพูดว่าประชดประชัน พูดว่าเหน็บ
แนม เปรียบเปรยไปถึงนางจันทาเทวีกับหอยสังข์ สร้างความโกรธแค้นให้กับท้าวยศวิมลเป็นอย่าง
มาก ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 30-31)

ได้ฟัง
เหม่อใจจันทาชะล่าใจ
จงห้องพองขนเป็นพ่นน้ก
เพราะเกิดลูกเต้าด้วยเท่านี้
เหมือนหนึ่งกึ่งกำได้ทาทอง
มึงประจานใครให้ได้อาย
หัวจะปลิวไปไม่ทันรู้
ฉวยพระแสงพลันมีทันข้า
พระฟาดฟันผิดติดทวาร
มึงอย่าเข้ามาพันอี่จันท์

มีดกลุ่มคลุ้มคลั่งดังเพลิงไหม้
จะเกรงกลัวใครก็ไม่มี
เยื้องยักแยบคายใส่สี
พาที่เกินตัวไม่กลัวตาย
ยกย่องหัวหูดูเฉียดฉาย
แยบคายทบเทียบเปรียบมา
มึงดูถูกเล่นเป็นหนักหนา
จันทาลูกว้างเป็นสิ่งคลี
บ้างล้มลูกคลุกคลานทะยานหนี
พระบุตรี่ฉวยฉูดยุดกร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

โหรของนางพันธุรัตทูลห้ามนางพันธุรัตไม่ให้เลี้ยงพระสังข์ เพราะถ้านางเลี้ยงไว้ นางก็จะต้องตายเพราะเด็กคนนี้ นางพันธุรัตได้ฟังก็โกรธโหรจึงตำว่าด้วยความแค้นเคืองเป็นอย่างมาก ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 59)

ได้เอยได้ฟัง	มีดคลุ้มคลั่งดังเพลิงผลาญ
เหม่ออ้ายโหรใหญ่ใจพาล	ช่างเปรียบเทียบทัตทานด้วยมารยา
มิ่งนี้ผูกจิตคิดคด	จะขบถจริงจังกะมังหนา
กูไสรจะได้ลูกยา	ก็ดหน้าขวางตาหรือว่าไร
กูไสรไชนางเมรี	หลงด้วยโลกีย์หาดีไม่
อันท้าวภุชงค์ทรงชัย	ชั่วแล้วที่ไหนจะให้มา
ว่าพลางนางสังสวสวรรค์	จงช่วยกันขับไล่ไสเสกศา
แต่นี้สืบไปอย่าให้มา	มันว่ากูเล่นให้เป็นกลาง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางรจนาตัดสินใจเลือกคู่ครองไม่ได้ ดังนั้นท้าวสามนต์เกลียดประชดประชันใสนาง ให้ทหารไปพาเจ้าเงาะมาให้ เมื่อนางรจนาถึงพวงมาลัยให้เงาะท้าวสามนต์ก็โกรธมาก ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 95)

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์เสียใจจนลมจับ
นางมณฑาเข้าประคองรองรับ	ขยำขยับไปสักหน่อยก็ค่อยคลาย
ลูกขึ้นกระที่บาทตวาดอึง	อีรจนาดูคู่มิ่งช่างมักง่าย
ทรลักษณ์อัปรีดีไม่มีอาย	หนอกษัตริย์ทั้งหลายไม่เคื้อเพื่อ
มารักเงาะทรพลคนอุบาทว์	ทุตช่วงชั่วชาติประหลาดเหลือ
แค้นนักจักใครให้แลเนื้อ	แล้วเอาเกลือทาช้ำให้หน้าใจ
ว่าพลางฉวยได้ไม่เรียว	โกรธกริ้วตัวสั้นหมั่นได้
อีลูกช้วน่าซังจิงไร	เอาไวไยตีเสียให้แทบตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รจนาก็ตัดสินใจเลือกเงาะสร้างความอับอายให้ท้าวสามนต์และนางมณฑา และพระธิดา ทั้งหกต่างก็โกรธแค้น จึงมาว่าเหน็บแนมประชดประชันใส่รจนา ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 97-98)

ชะนางคนดีไม่มีชั่ว
รูปร่างนำหัวร่อเหมือนตอไม้
มันนำเขยนำชมสมประกอบ
หูตาบั้งแหวเหมือนแมวคราว
นอกรีตนอกรอยน้อยหรือนั้น
ให้พี่สาวชาวแล้พลอยวุ่นวาย
ถึงมีดีมีชั่วเช่นผักกูด
อันอ้ายเงาะเหมาะจะเหลือเหมือนเสือปลา
หรือชะรอยถูกเสน่ห์เล่ห์กล
ไม่คิดถึงพงศ์เผ่าเหล่ากอ
ยังจะทำแสนงอนค้อนข้าหรือ
กูจะกรวดน้ำกว่าคะนง

ช่างเลือกผัวงามนักน่ารักใคร่
เอออะไรพุทโธหลังยาว
พอชอบทำนองหม่อมน้องสาว
เขาเล่าลืออื้ออวาทังไม่อาย
แรว้นไปรักอิมักง่าย
อภัยศอดอายุชายหน้าตา
จะร่วมเรียงเคียงคู่พอสมนหน้า
ทุดช่างเส่นหาได้ลงคอ
เวทมนตร์ดลใจโฉนหนอ
น้ำใจในคอกมึงผิดคน
คันมือจะใคร่ต่อยสักร้อยหน
ถึงยากจนขาดจากพี่น้องกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางรจนาได้เถียงพระธิดาทั้งหกนาง ทั้งหกนางได้ฟังรจนาได้ตอบต่างก็แค้นเคือง แล้วจึง ว่าเหน็บแนมประชดใส่นางรจนา ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 98-99)

เมื่อนั้น
ชะช่างเลี้ยวลวดอีรจนา
เออคะกระนั้นและจริงอยู่
ที่ไหนจะงามพร้อมเหมือนหม่อมเงาะ
ยังจะแค้นขึ้นเสียงเถียงเก้อเก้อ
อีกคนชาติชั่วตัวตะกลาม
น้อยหรือปากค่อมันพอสม
ชี้คร้านเถียงให้เหน้อยเมื่อยขาดะไกร

หกนางเคืองค้อนแล้วค้อนว่า
กลับพาโลช้าว่าเย้ยเยาะ
รูปร่างผัวกูไม่สู้เหมาะ
ใครเห็นก็หัวเราะว่ารูปร่าง
ทำกรุ่งกริ่งหยิ่งเยอหยาบหยาม
จะละเมอเรือตามไ้อ้เงาะไป
ข้าสู้รบคารมเจ้าไม่ไหว
ก็กลับไปห้องหับจับปล้น

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รจนาก็แค้นเคืองเจ้าเงาะที่แกล้งทำบ้าไบนางจึงแกล้งพูดประชดประชันใส่เจ้าเงาะ
ดั่งบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 101-102)

นำเอยน่าซัง	ช่างอวดมั่งอวดมีไม่อายหน้า
เหย้าเรือนเหมือนกันกับรังกา	แค้นคิดสมบัติน่าน่าหัวเราะ
เมื่อกลางวันนั้นทำเป็นบ้าใบ้	เดี๋ยวนี้เอออะไรพูดออกหเราะ
ฉลาดเฉลียวเจียวจริงเจ้าเงาะ	กลับมาเยาะเย้ยหยันชั้นจริง
นี่หรือชาวนอกฟ้าหิมพานต์	ชมชานมาเที่ยวเกี่ยวผู้หญิง
อุแม่เอ๋ยช่างชะอ้อนวอนวิง	เพราะพริ้งหวานฉ่ำดั่งน้ำตาล
น้อยหรือนั่นน่ารักอยู่อีกไซ	หุหนาดตาโตเท่าไข่มุก
รูปร่างช่างกระไรเหมือนยักษ์มาร	ล้ำสันชันจ้านลึกเท่าพ้อม
บิตรงค์ทรงศักดิ์รักใคร่	จึงโปรดให้สิ่งสู้อยู่กระท่อม
จอบเสียมสารพัดจัดให้พร้อม	พอสวมที่ทำปลอมแปลงมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันทรารู้ว่าทำวศิมลจะไปรับลูกเมียกลับมา นางก็กลัวว่าตนจะมีความผิด จึงไปต่อ
ว่าทำวศิมล นางจันทราได้ฟังก็โกรธแค้นทำวศิมลคิดว่าทำวศิมลอยากจะไปรับเอง แต่อ้าง
ผีสาวเทวดา ดั่งเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 189)

ชะเอ้อยชะดำ	โมโหโกรธาไม่พอที่
เอออะไรมาเป็นเช่นนี้	ช่วยว่าให้ดีก็มีเอา
มุกะลุดันชั้นเหลือ	ปรานีตีเอาเรือเสียอีกเล่า
รักแต่ที่ซุ่มมัวเมา	จริงอยู่คะข้าเจ้าเป็นคนโกง
สารพัดไม่ดีมีแต่ชั่ว	เดี๋ยวนี้ก็เห็นตัวอยู่ไต่งไต่ง
เอาพระอินทร์พระอ้อยมาพลอยโกง	ปากโป้งไปกระนั้นกันนินทา
เจ้าข้าเอ๋ยไม่เคยจะพบเห็น	พูดเล่นตามสบายไม่อายหน้า
ยกเมียขึ้นไม่น้อยออกกลอยฟ้า	ที่นี้ชะดำจะเลื่องลือ
มิไปรับไปพากันมาโย	ข้าหวังเหนียวไว้เมื่อไรหรือ
อย่าพักหมายมั่นปั้นมือ	โกรธาซึ่งอึ้งอ้อจะทำไม

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันทาทราบข่าวว่าท้าวยศวิมลจะไปรับนางจันท์เทวีกับลูก ก็โกรธแค้นจึงได้ตัดพ้อต่อว่าและพูดกระแทกแตกดันใส่ท้าวยศวิมลท้าวยศวิมลโกรธมากจนทนไม่ไหวจึงคว้าไม้ไล่ตีนางจันทาดังเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 190)

อโอยอชชาติชั่ว	ขึ้นเสียงเถียงผัวหากกลัวไม่
เลี้ยงมันไว้โย	จัญไรใจคด
ล้อเล่นเช่นนี้	เหลือที่จะอด
ตัวดีมีพยศ	ไม่ลดละมึง
ทั้งตีทั้งด่า	ปากว่ามีมาถึง
ถูกถองสองตี่ง	ร้องอึ้งอื้อไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หาสยรส

ในบทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** มีการปรากฏของหาสยรสจำนวน 25 ครั้ง จากจำนวนรสรที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง

เมื่อนางจันท์เทวีพาลูกหยอสังข์ออกจากวังพบตายายสองคน นางจึงเข้าไปยกมือไหว้หวังจะขอพึ่งพาอาศัย ยายนึกว่าเป็นเมียใหม่ของตาจึงต่อว่าตา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 21)

เดินมา	สุรียร้อนแรงแสงไส
แลเห็นบ้านป่าพนาลัย	โหมยงดีใจเข้าไปพลัน
พบสองเฒ่าปลูกถั่วงา	นางนั่งวันทาขมิ้นขม
ฝ่ายว่าสองราดูหน้ากัน	ยายถามตานั้นทันใด
ตานี้ดีร้ายจะไม่ตรง	มันคงถูกคิดหาผิดไม่
นัดแนะกันมาหรือว่าไร	ตาเอาใจออกนอกกัน
น้อยหรือนั้นรูปร่างอย่างกษัตริย์	ยายค้อนตาผู้จวนตัวสิ้น
ฝ่ายตาโกรธยายเอาไม้รัน	มึงเห็นสำคัญด้วยอันใด
ครวญครวญหลานก็ไม่ว่า	มันบ้าอย่าถือแม่ข้าไหว้
มาแต่ตำบลหนใด	บอกให้แจ้งใจยายตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เหตุการณ์เมื่อรจนากับเงาะนำปلامาถวาย โดยเงาะหาปلامาได้มากกว่าหกเซย สร้างความอับอายให้พระธิดาทิ้งทนาง จึงเกิดทะเลาะกัน เจ้าเงาะเห็นเขาทะเลาะกันก็แกล้งทำท่าทางล้อเลียนพระธิดาทิ้งทและหกเซย ทำให้เกิดความขำขัน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 125)

เมื่อวันนั้น	เจ้าเงาะเห็นวุ่นวายเข้าทางกัน
ทำบอกใบ้ให้รู้สำคัญ	แกล้งกระชั้นกระชอกโบกมือ
ก้มลงหลอนหลอกกลกอกคอ	ทนางด่าทอกก็ไม่ถือ
ทำเหมือนบ้าใบ้ได้แต่ถือ	ตบมือหัวร่อล้อเลียนนาง
เห็นพี่เมียชำเลื่องเคื่องค้อน	ก็จุดเมียมาสอนให้ค้อนบ้าง
ถือไม้เท้าก้าวเดินเป็นท่าทาง	ทีเสื้อลากหางให้นางกลัว
แล้วเดินไปไม่ปิดจุมกเล่น	ทำเป็นปิดแมลงวันสั้นหัว
ชี้มือให้เห็นแล้วเล่นตัว	เข้ายั่วพี่เมียไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เจ้าเงาะหาปلامาได้มากกว่าหาเซย และเห็นพ่อตาไม่มียุติธรรมไม่ยอมลงโทษหกเซย จึงแกล้งชี้ไปที่จุมกและทำมือเหมือนฟาดฟันชี้ไปที่หกเซย บอกใบ้เย้ยหยันไปที่พ่อตา ท้าวสามนต์ก็โกรธเจ้าให้เสนาช่วยกันจับตัวออกไป เจ้าเงาะก็แกล้งทำเป็นโกรธ ดั่งบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 140)

เมื่อวันนั้น	เจ้าเงาะทำโกรธาคว่าไขว่
ปะตะต๋อยทุบถองว่องไว	เลี้ยวไล่ประชิดติดพัน
มือจับอำมาตย์ข้างละคน	เอาหัวชนกันเล่นให้เห็นขัน
ทั้งสองร้องด้นอยู่ย่นยัน	เจ้าเงาะหัวเราะขันชอบใจ
เห็นเซยทิ้งทนางเงิน	แกล้งไม้เท้าก้าวเดินเข้ามาใกล้
ยิ่งถอยยิ่งประชิดติดไป	ยิ่งวิ่งยิ่งไล่กระชอกมา
เห็นท้าวสามนต์อยู่บนเตียง	ก็ยื่นเมียงเขม่นมองป้องหน้า
ชูตะคอกหลอกล้อพ่อตา	เงื่อง่าทำทีจะตีรัน

และ ความอีกตอนหนึ่งที่แสดงความขบขัน

เมื่อนั้น
ไม่สู้ไม่รบหลบเป็นควีน
สำคัญว่าเงาะตีถูกศีระชะ
นี่แนยาคูที่หรือที่เพรียง
นางมณฑาทว่าไ้ที่ไหนนั้น
ตื่นตื่นเช่นนี้ขำมิเคย
ทำวสามนต์ว่ากล้าก็อย่าหนี
ว่าพลางเหวี่ยงวัดสะบัดไป

ทำวสามนต์ตีตึงกลัวตัวสั้น
งันงันงกปกพลัดตกเตียง
สิ้นสติมานะร้องเต็มเสียง
หัวซ้ำแตกก็เสียวไม่รู้เลย
เมื่อดีอยู่ทั้งนั้นนี่พ่อเอ๋ย
ลูกเขยของตัวกลัวมันโย
เหลือกำลังแล้วพี่ไม่อยู่ได้
เมื่อยยุจุดูไว้พัลวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวศวิมลตกใจกลัวพระอินทร์ รีบบอกกับพระอินทร์ว่าอยากได้อะไรก็จะยกให้แต่ขอ
เมียเอาไว้คน เป็นคำพูดที่ฟังแล้วตลกของทำวศวิมลไม่ขออะไรจากพระอินทร์ นอกจากเมียเอาไว้
ดูแลตอนไปบวช แสดงให้เห็นความเจ้าชู้ของทำวศวิมล (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย,
2545, หน้า 183)

เมื่อนั้น
เห็นพระอินทร์ตั้งท่าง่าตระบอง
เมื่อเข้าอยู่ดีดีไม่มีโทษ
จงโปรดบอกข้าเจ้าเอาบุญ
หรือจะเอาสมบัติพิสดาน
เชิญช่วยชี้แจงให้แจ้งใจ
ตัวข้าก็จะลาออกบวชเสีย

ทำวศวิมลยิงหม่นหมอง
เอามือป้องร้องว่าข้าพ่อคุณ
ท่านมาโกรธโกรธาว่าวุ่น
ซึ่งเคื่องชุ่นคั่งแค้นด้วยข้อใด
ยศศักดิ์ศฤงคารเป็นไฉน
จะมอบให้ทุกสิ่งสารพัด
ขอแต่เมียสักคนปรนนิบัติ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วีรรส

บทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** มีการปรากฏของวีรรสจำนวน 1 ครั้ง จากจำนวนรสที่
ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง

วีรรสที่ปรากฏในบทละครเรื่องนี้เป็นเรื่องของความกล้าหาญของพระสังข์ในการสู้รบ
อย่างเข้มแข็งไม่กลัวเกรงผู้ใด มีความเชื่อมั่นในตนเอง เมื่อทำวสามนต์และนางมณฑาทอร้องให้

พระสังข์ช่วยตีคสี ตามคำทำของพระอินทร์ ซึ่งพระสังข์ก็ทำได้อย่างคล่องแคล่วแกร่งกล้า ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 176)

เมื่อนั้น	พระสังข์คอยชัชวับไว้ได้
เดาะคสีตีตอบไปทันใด	สหัสสนัยน์กลอกกลับรับรอง
ต่างแกว่งคั่นคสีเป็นที่ท่า	ชัชวับมีผีเท้าเคล้าคล่อง
เวียนวนวงวิ้งชิงคล่อง	เปลี่ยนทำนองเข้าออกหลอกล่อ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ภยานกรส

บทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 45 ครั้ง จากจำนวนรสนที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง มีรายละเอียดของการปรากฏรสนดังนี้

เมื่อพระสังข์เกิดความสงสัยในตัวของนางพันธุรัตที่บอกกับตนว่าจะไปเที่ยวป่าหลายวัน ก็ไปวันเดียวบางที่บอกว่าจะไปวันเดียวแต่ไปหลายวัน ซึ่งพูดไม่ตรงกับที่พูดและยังสั่งห้ามไม่ให้ไปในครว จึงทำให้พระสังข์แอบหนีพวกนางกำนัล เข้าไปในครวพอไปเห็นในครวก็ต้องตกใจกลัว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 64)

เห็นโครงเสื่อข้างกวางทราย	ทั้งกายมนุษย์กับซากผี
ตกใจไม่เป็นสมประดี	ผิดแล้วชนนี้เห็นสำคัญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางพันธุรัตไปเที่ยวป่า พระสังข์สบโอกาสจึงหนีไป พวกที่เลี้ยงตีนนอนมากก็หาพระสังข์ไม่พบต่างตกใจกลัวนางพันธุรัตจะลงโทษ ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 70)

ค้นคว้าหาทั่วที่เคยเล่น	จะประสบพบเห็นก็หาไม่
ต่างตื้อกชกหัวร่ำไร	ครั้งนี้ที่ไหนจะรอดตาย
แม่นแม่พันธุรัตมาแต่ป่า	จะตีคำดูเดือดไม่เหือดหาย
จะปลิ้นปลอกออกด้วยยักษ์	ด้วยแบายคายแก้ไขเห็นไม่ฟัง
ปรับทุกข์กันทุกคนบ้างบนผี	เอ็นดูช่วยสักทีพอรอดหลัง
บ้างว่าเลี้ยงลูกเจ้าเฝ้าคลัง	มักมีภัยสมดังว่ามา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ตอนที่นำหวาดกลัวและหวาดเสียวตอนหนึ่ง คือเมื่อหกเขยออกไปหาปลา แต่ไม่ได้ปลา ลักตัวจนพบพระสังข์คิดว่าเป็นเทวดาก็พากันกราบไหว้จึงขอปลาต่อเทวดา พระสังข์ก็ให้แต่ต้อง แลกกับปลายจุมก หกเขยก็ยอม พระสังข์เอากริชลับศิลา หกเขยก็หวาดกลัว ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 119)

เมื่อ ^๑ นั้น	พระสังข์สรวลสันต์กลั่นหัวร่อ
ยืมพลางทางตรัสตัดพ้อ	เอออะไรใจคอเหมือนปลาชิว
แล้วเขามีดกรีดลับกับศิลา	ทั้งหกตกประหม่าหน้า ^๒ น้ำว
มือบีบหนีบจุมกไว้สองนิ้ว	อย่าบิดพริ้วดูดิกพลิกแพลง
ทำเงื้อมีดกระหยับจับจ้อง	ที่ใจชู้กั้วร้องจนเสียงแห้ง
เอาแล้วนะจะเชื่อดเลือดแดง	จุมกแหวงไหววีนสิ้นทุกคน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในตอนที่ทำวสหัสันย์นเสด็จไปพบทำวยศวิมลเพื่อบอกกล่าวเรื่องนางจันท์เทวีและ พระสังข์ ทำวยศวิมลไม่ทราบต้นสายปลายเหตุก็ตกพระทัยตื่นกลัวทำวยศวิมล เมื่อทำวยศวิมลเห็น ถือกระบองเหล็กก็หวาดกลัว ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 182)

เมื่อ ^๑ นั้น	ทำวยศวิมลมัวหลับ
ได้ยินเสียงเรียกเข้าไปตกใจวับ	ไม่รู้ศัพทสำเนียงว่าเสียงใคร
ค่อยย่องลงจากแท่นแล้วถอยหลัง	ยื่นฟังนึกพลันหัว ^๒ นไหว
เปิดเกลแลเห็นสหัสันย์	ถือกระบองเหล็กใหญ่เท่าลำตาล
ความกลัวตัวสั่นนั่งงก	ลูบอกตกประหม่าไม่ว่าขาน
ปิดหน้าต่างทันทีตะลี้ตะลาน	ชมขานเข้าช่อนนอนคุณคู้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พิภัสสรส

บทละครนอกเรื่อง **สังข์ทอง** มีการปรากฏรสพิภัสสรสนี้จำนวน 4 ครั้ง จากจำนวนรส ที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง เป็นการกล่าวถึงรูปร่าง หน้าตาอันน่ารังเกียจของเจ้าเงาะที่ตัวละคร ไม่เคยพบเห็น

พวกเสนาไปหลอกล่อพาเจ้าเงาะเข้าไปในวัง เพื่อให้พระธิดารจนาเลือกคู่เมื่อใครได้พบเห็นรูปร่างของเงาะก็จะรังเกียจ ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 93)

บัดนั้น	ฝูงสนมกำนัลน้อยใหญ่
แอบดูอยู่ที่บัญชีราย	แลไปเห็นเงาะหัวเราะอึ้ง
บ้างว่าน่าซึ้งเป็นหนักหนา	แลดูหูตาตื่นทะเลิ่ง
รูปร่างอัปรีขี้ขี้ตั้ง	เหมือนหนึ่งภูตผีที่กลางนา
กลางคนบ่นว่าถ้าเช่นนี้	ฟ้าผีเกิดไม่นึกปรารถนา
น่ากลัวตัวดำเหมือนคลุา	ต่างติเงาะป่าว่าวุ่นไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายหกเขยหลังจากที่ท้าวสามนต์ให้ไปหาปลาหาเนื้อ ก็ต้องเอาจมูกและใบหูแลกรมาเพราะกลัวท้าวสามนต์จะลงโทษ ทำรูปร่างหน้าเกลียดพระธิดาทั้งหกเห็นพระสวามีของตนต่างตำหนิและรังเกียจ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 138)

เมื่อนั้น	หกนางต่างพิศดูผิว
สารพัดวิปริตผิดตัว	มันช่างชั่วจริงจริงทุกสิ่งไป
จมูกโหวแล้วมีหน้าซ้าหูแหวง	เหมือนใครแก้งเอาเม็ดเลือดเลือดไหล
กลางคนบ่นว่าไม่น่าอะไร	จมูกใบหูวันสิ้นงาม
บ้างว่าน่าอายกับอ้ายเงาะ	มันยังพันหัวเราะเยาะเย้ยหยาม
ดูดูหน้าดำเป็นน้ำคราม	ไม่หมดจดงดงามเหมือนเก่าเลย
กลางคนเคืองค้อนแล้วค้อนว่า	สมเพศเวทนานิจจาเอ๋ย
ไม่น่าสมาคมชมเชย	แต่นี้ไปไม่เลยแล้วพ่อคุณ
บ้างบ่นออกกอดเข้าเกาหัว	โกรธผิวตัวสิ้นหันหน้า
ทุกซัชนพันกำลังนั่งง่วงงุน	ต่างคนเคืองขุ่นนุ่นวายใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อัฐภูตรส

บทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** มีการปรากฏของอัฐภูตรสนี้จำนวน 13 ครั้ง ของจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง

เหตุการณ์ที่เสนออัฐภูตรสตอนหนึ่งคือนางจันทเทวีจะคลอดพระกุมาร ร้องเรียกพวกนางสนม ปวดท้องตัวสั่นไปทั้งตัว พวกนางสนมก็คอยช่วยแต่ก็ต้องแปลกประหลาดใจในท้องนางจันทเทวีมีก้อนกลมแข็งกลิ้งไปมาอยู่ในท้อง ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 12)

บัดนั้น	ฝูงนางผู้รักษาล้ำแข็ง
ฝันท้องต้องนางยังกลางแครง	เห็นแข็งไปสิ้นไม่คืนรน
กลมกลมกลิ้งกลิ้งยิ่งสงสัย	หลากใจไม่เห็นตัวทั่วคัน
บ้างไปทุลองค์ทรงสกล	ให้ทราบยุบลกัจจา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อทำวชิรวิมลหลงมนต์เสน่ห์ของนางจันทา สั่งเสนาไปจับพระสังข์มาฆ่า เสนาถอดหอกดาบแทงเข้าไปพระสังข์ก็เกิดเหตุที่แปลกประหลาดมหัศจรรย์ คือ หอกหักกระเด็นเป็นสองท่อน และข้างไม้ทำอันตรายนพระสังข์แต่กลับกลัวพระสังข์ ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 41-43)

บัดนั้น	เสนาน้ำตาไหลรี
เหตุไรไม่ม้วยชีวี	เสนีกัลวราชอาชญา
บอกว่าตัวน้ำไม่ชิงชัง	รับสั่งให้ลงโทษา
เป็นผลกรรมพ้อทำมา	อย่าเป็นเวรกับข้าไป
ว่าพลางทางถอดหอกดาบเมียง	เดินเคียงเข้ามาหาข้าไม่
พระสังข์ตระหนกตกใจ	ร้องให้เกลือกกลิ้งวิงวอน
เสนาขึ้นทำด้วยจำเป็น	หอกหักกระเด็นเป็นสองท่อน
ดาบบิ้นสิ้นคมระทมบอน	มิได้ม้วยมรณเร่งสงกา
เหตุไรมาเป็นเช่นนี้	เสนิตริตริกแล้วปรึกษา
ของดีจะมีในกายา	พันฆ่าอย่างไรจึงไม่ตาย
เห็นวิปริตผิดประหลาด	รับสั่งให้พิฆาตมาดหมาย
ตามแต่จะฆ่าให้วอดวาย	มิตายไม่พันพระอาญา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

และ ความอีกตอนหนึ่ง แสดงความมหัศจรรย์ของผู้มีบุญญาธิการ คือ พระสังข์

ช้างร้องระร่ำตัวสิ้น	งาดันปักดินดินแห้ง
คราญไต่เท่าไรก็ไม่แทง	ยิ่งคิดยิ่งแหม่งแคลงใจ
วิปริตผิดกาลกณิณี	ของดีจะมีก็หาไม่
บุญญาธิการชาญชัย	จึงทำอย่างไรไม่ม้วยมรณ
จำเราจะเข้าไปทูลแถลง	ให้แจ้งแห่งน้ำพระทัยก่อน
เอาช้างส่งยังโรงกุญชร	ผันผ่อนเฝ้าองค์พระทรงชัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสาวรจณี

บทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร

ในบทละครนอก เรื่อง **สังข์ทอง** มีเสาวรจณีในบทชมโฉมหรือบทชมความงามของตัวละครปรากฏในเรื่องนี้จำนวน 18 ครั้ง ของจำนวนที่ปรากฏ 288 ครั้ง

ทำวสามนต์ให้พระธิดาทิ้งเจ็ดเลือกคู่ครอง เมื่อถึงวันเลือกคู่ นางมณฑากีพาพระชิตทั้งหมดไปอาบน้ำแต่งตัวใส่เสื้อผ้าและเครื่องประดับอย่างสวยงามเพื่อมาเลือกคู่ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 83-84)

แต่งตัวตั้งใจจะให้งาม	ขมิ้นใส่ส้มมะขามขัดสี
แล้วอาบน้ำชำระอินทรีย์	ทาแป้งสารภีรินรวย
กระจกตั้งคั่นช่องส่องเงา	ผิวพรรณผผแผ่างามฉลวย
ใส่น้ำมันกันกวดกระหมวดมวย	ผัดหน้าด้วยแป้งญวนเป็นนวลแดง
นุ่งผ้ายกอย่างต่างกัน	ช่อชั้นเชิงชายลายกำนแย่ง
สไบหน้าเจียรบาดตาดทองแดง	เข็มขัดสายลายแทงประจำยาม
สร้อยนวมสวมสอดสังวาลวรรณ	ตาบูกุดันเรื่องรองทองอร่าม
กำไลสวมแก้วคู่ดูงาม	ใส่แหวนเพชรแวววามครามสอดซับ
ทรงกรอบพักตร์พรรณรายพรายแพรว	กรรเจียกแก้วมณีสีสลับ
ใส่ตุ้มหูห้อยพลอยระยับ	ครันเส็จสรรพขึ้นเฝ้าท้าวไท

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เจ้าเงาะถูกพวกเสนาหาลอกปล่อยให้เข้าวังเพื่อให้พระธิดารจนา มาเลือกคู่เมื่อรจนามาถึง เจ้าเงาะเห็นรจนาก็ชื่นชมความงดงามของนางรจนา เช่นความว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 94)

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะแสนกลคนขยัน
พิศโฉมพระธิดาวิลาวัณย์	ผูกผาดผิวพรรณดั่งดวงเดือน
งามละม่อมพร้อมสิ้นทั้งอินทรีย์	นางในธรรณีไม่มีเหมือน
แสรังท่าแลเฉียงเปียงเปือน	ให้พินเพื่อนเดือนจิตคิดปอง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อพระสังข์จะออกไปตีคณิกา ก็ถอดรูปเงาะสวมชุดที่องค์สนั่นนัยน์เอามาให้พระสังข์ แต่งองค์ ดังความพรรณนา (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 164-165)

แล้วขัดสีฉวีวรรณผุดผ่อง	ดั่งทองชมพูนุทเนื้อแก้ว
สุคนธาประทีนกลิ่นเกลา	สนับเพลาเชิงอนช้อนขับ
ภูษาผ้าทิพย์กระสันทรง	จีบโจงหางหงส์ประจงจับ
ปั้นเหน่งเพชรพรรณรายสายบานพับ	เฟื้องห้อยพลอยประดับทับทรวง
ทองกรแก้วพุกามงามเงา	ทับทิมเท่าเม็ดข้าวโพดโชติช่วง
สร้อยสนสังวาลวรรณกุดั่นดวง	รุ้งร่วมอำมรงค์เรือนครุฑ
กรรเจียกจอนจำหลักลายซ้ายขวา	บรรจงทรงมหามงกุฏ
ห้อยอุบะนฤมิตผิดมนุษย์	งามดั่งเทพบุตรในชั้นฟ้า

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสาวรจณี

บทชมความงามของธรรมชาติ

ในบทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง มีเสาวรจณีที่เป็นบทชมความงามของธรรมชาติที่ปรากฏ 1 ครั้ง จากรสที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง

ตอนที่ทำวฤกษ์คดีให้พระสังข์ไปอยู่กับนางพันธุรัต และให้พระสังข์นั่งสำเภาทองล่องลอยไปในทะเล ขณะที่อยู่กลางทะเล พระสังข์ก็ชื่นชมความงามในท้องทะเล ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 56)

เมื่อนั้น
 คว้างคว้างมาในกลางทะเลวน
 มีอยู่แต่น้ำกับฟ้า
 ดูเป็นหมอกมัวออกทั่วไป
 เห็นฉนากฉลามตามกัน
 เงือกงูราหูเหรา
 มังกรลอยล่องท่องน้ำ

พระสุพรรณสังข์ระเหระหน
 ทุกข์ทนแลเหลียวเปลี่ยวใจ
 จะแลเห็นฝั่งฝาก็หาไม่
 หวันไหวไม่เคยไปมา
 ดาษดื่นหมื่นพันล้วนมัจฉา
 ทั้งกระให้โลมาปลาวาฬ
 คลื่นซัดซัดน้ำมาฉ่าฉาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสาวรจณี

บทชมความงามของกองทัพ

ในบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง มีเสาวรจณีที่เป็นบทชมความงามของกองทัพที่ปรากฏ 1 ครั้ง
 ของรสที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง

คือตอนที่ พระสังข์ออกไปตีคลีกับท้าวสหสนันย์ แต่ก็บรรยายไว้สั้น ๆ แค่ 3 วรรค ดังนี้
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 174-175)

ขึ้นทรงคอคชสารศรี
 พระสังข์ทรงมิ่งม้าอาชาไนย
 เกณฑ์แห่งเกณฑ์แน่นแน่นหนา
 แซ่เสียงแตรสังข์ฆ้องกลอง

พวงพีหกดอกสูงใหญ่
 สององค์อรไท้ขึ้นวอทอง
 ธงทวนนำหน้าเป็นแถวถ้อง
 ออกไปยังท้องสนามคลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากผลการวิเคราะห์รสวรรณคดีดังกล่าว สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 3 สรุปรสวรรณคดีบทพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง

ลำดับที่	รสวรรณคดี	จำนวนรสที่ปรากฏ (288 ครั้ง)
1	ศฤงคารรส	48
2	กรุณารส	74
3	เราทรรส	58
4	หาสยรส	25
5	วีรรส	1
6	ภยานกรรส	45
7	พีภัตสรส	4
8	อัทภูตรส	13
9	ศานตรส	0
10	เสาวรจนี	
	ชมโฉม	18
	ชมสถานที่	0
	ชมธรรมชาติ	1
	ชมกองทัพ	1
	ชมรถ	0
	ชมสัตว์	0

จากตารางนำเสนอข้างต้น จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์เรื่อง สังข์ทอง เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดี 9 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรรส พีภัตสรส อัทภูตรส เสาวรจนี มีจำนวนรสปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่องนี้คือ กรุณารส มีจำนวนการปรากฏ 74 ครั้ง รองลงมาคือ เราทรรส มีจำนวนการปรากฏ 58 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ เสาวรจนี ในบทชมธรรมชาติ และบทชมกองทัพซึ่งมีชนิด 1 ครั้ง แต่จะไม่พบเสาวรจนีในบทชมสถานที่ ชมรถ ชมสัตว์ และไม่ปรากฏ ศานตรสในบทละครเรื่องนี้

บทละครนอกเรื่อง ไชยเชษฐ์

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐ์** บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่ามีรสวรรณคดีทั้งหมดจำนวน 119 ครั้ง ประกอบด้วย ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส ทรสยรส ภูยานกรส อัทภูตรส เสาวรจนี้จะพบในบทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร บทชมธรรมชาติ ไม่ปรากฏรสของวีรรส พิภัสสรส ศานตรส และเสาวรจนี้ในบทชมสถานที่ บทชมกองทัพ บทชมรถ บทชมสัตว์

ศฤงคารรส

จากในการศึกษารสวรรณคดี ด้านศฤงคารรสในบทละคร เรื่อง **ไชยเชษฐ์** จำนวน 32 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมดในเรื่อง 119 ครั้ง เป็นรสที่มีการปรากฏโดดเด่นรองลงมาจากราทรรส ศฤงคารรสที่ปรากฏนี้จะแสดงให้เห็นความรักความผูกพันของตัวละครในความสัมพันธ์ต่าง ๆ

บทละครเรื่อง **ไชยเชษฐ์** เสนอสรรักระหว่างบิดา มารดากับบุตร คือ ความรักของนางสุวิญชา กับท้าวสิงหล ไชยเชษฐ์กับพระกุมารธิเบศร์ นางสุวิญชา กับพระกุมารธิเบศร์ และนางแก้วสัจจา กับท้าวธรรมีก

ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูกปรากฏในบทละครนอกเรื่อง “**ไชยเชษฐ์**” ดังตอนที่ไชยเชษฐ์สู้รบกับพระกุมารนารายณธิเบศร์ แล้วทราบว่าเป็นพระชนก พระโอรส กษัตริย์ไชยเชษฐ์จึงเข้าไปกอดพระโอรสด้วยความรัก (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 271)

พระทิงศรทรงลงทันใด
พ่อลูกมาประสพบปะกัน
ปลอบปลางทางเห็นอำมรงค์
จึงว่าแหวนนี้ซ้าให้ไว้
มิเชื่อเราเจ้าถามพี่เลี้ยงดู
แม้ว่าเขาว่าซ้ามิใช่บิดา

วิ่งไปกอดลูกแล้วรับขวัญ
จะหักโหมโรมรันด้วยอันใด
ที่กุมารสอดทรงก็จำได้
กับโถมงามทราวม้วยสุวิญชา
เขารู้จักอยู่ถ้วนหน้า
จึงค่อยว่าล่อลวงเจ้าดวงใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ในบทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐ์** อีกตอนหนึ่งคือ ความรักระหว่างท้าวสิงหลกับนางสุวิญชาพระธิดา เมื่อท้าวสิงหลกริ้วพระไชยเชษฐ์จึงปลอบประโลมนางสุวิญชาด้วยความรัก จึงสั่งทหารยกทัพจะไปฆ่าแต่นางวิสุวิญชาก็ร้องให้มาห้ามพ่อไว้ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 249)

เมื่อนั้น	ทำวสิ่งหลกลับคิดพิสมัย
จึงโลมเล้าธิดายาใจ	อย่าร้องไห้ไปเลยนะลูกรัก
พ่อคิดแค้นขึ้นมากิ่งุ่นง่าน	จะใคร่ยกพลมารไปหาญหัก
อันโทษตัวผิวเจ้ามันฮึกฮัก	จะยกให้หลานรักอย่างทุกชรีอน
แล้วดำรัสตรัสร้องเปรยไป	ลูกหลานมันร้องไห้ไม่หยุดหย่อน
ให้กลับพหลพลนิกร	คืนเข้าพระนครมิทันช้า

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ด้านความรักของแม่ที่มีต่อลูกที่แสดงให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกความรักของแม่ที่มีต่อลูกคือความรักของนางสุวิญชาที่มีต่อพระนารายณ์ธิเบศร์เมื่อตอนพบลูกอยู่ในหีบก็ดีใจรีบอุ้มลูกขึ้นมากอดจูบ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 241)

เมื่อนั้น	สุวิญชาปริดีเปรมเกษมสันต์
เอาหีบมาเปิดฝาดูพลัน	จึงเห็นโอรสนั้นเป็นชาย
ยกพระลูกน้อยขึ้นใส่ตัก	พิศพิศตรัสลักขณาเฉิดฉาย
ทรงศรพระขรรค์สำหรับกาย	ทั้งม้ารถพวรรณรายก็มีมา
นางแสนพิศวาสพระลูกรัก	จูบพิศตรแล้วทูนเหนือเศกสา
พ่อคุณทูนหัวของมารดา	จะหาไหนได้เหมือนเช่นนี้
แม่คิดว่าอาสัถยบรรลัย	ตายจากแม่ไปไม่เห็นผี
รำพลางทางทรงไศกี	มารศรีพ่างเพียงจะขาดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐ** ปรากฏความรักของลูกที่มีต่อพ่อแม่ เป็นความรักของพระนารายณ์ธิเบศร์ที่มีต่อพระบิดา เมื่อทราบว่าพระไชยเชษฐเป็นพระบิดาก็ดีใจ พระนารายณ์ธิเบศร์ปลอบใจพระบิดาของตน ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 273)

เมื่อนั้น
จึงทูลว่าพระอย่าทุกข์ฤทัย
ลูกจะทูลเบี่ยงปายให้หายโกรธ
พอจะขอได้อยู่ดูอาการ
ขอเชิญพระองค์คลาไคล
เกลือกทูลขอโทษโปรดลูกยา

พระนารายณ์ธิเบศร์บังคมไหว้
เกรงกลัวโทษภัยพระยามาร
ถึงพ่อต้องโทษก็โปรดหลาน
เห็นจะคิดสงสารแก้นัดดา
เข้าไปกรุงไกรด้วยกับข้า
พระบิดาจะได้เฝ้าทำวาทน์ที
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระนารายณ์ธิเบศร์เห็นพระบิดานั่งตาแดง เหมือนจะร้องไห้ด้วยความรักและสงสาร พระบิดา ก็มาประจบประแจง เพื่อให้ตายกโทษให้บิดา ดังเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 277)

เมื่อนั้น
เห็นพ่อตาโกรธหนักพระพักตร์แดง
กอดบาทาไว้พิไรวอน
จะเป็นเวรด้วยฆ่าฟัน
เขาจะได้อ่าน้ำพระทัยดี
ขอพระพ่อตาจงการุญ
ถ้า मैं พ่อฆ่าตายวายชนม์
เขาจะลวงดูถูกลูกกำพร้า

พระนารายณ์ธิเบศร์ไม่บอกแจ้ง
ก็กันแสงโศกาจาบัลย์
ประทานโทษโปรดก่อนอย่าหุนหัน
จงอดกลั้นโทษาเสียเอาบุญ
ผิดที่สองที่ไม่เคืองชุน
ให้ลูกได้แทนคุณพระบิดา
ไม่ขออยู่ให้คนเห็นหน้า
ทูลพลางโศกาสะอื้นฮัก
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในบทละคร เรื่อง **ไชยเชษฐา** จะปรากฏความรักต่อกับหลานในเรื่องนี้ คือ ทำวาทน์หกลกับ พระนารายณ์ธิเบศร์ ดังตอนที่พระนารายณ์ธิเบศร์มาขออนุญาตตาไปเที่ยวป่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 264)

เมื่อนั้น
แสนสวาหนัดดาพันทวี
หลานจะใคร่ไปเที่ยวเล่นไพร
จึงเรียกสี่พี่เลี้ยงเข้ามา

ท่านทำวาทน์หกลยกชี
กอดจูบแล้วมีพระบัญชา
ก็ตามแต่น้ำใจตาไม่ว่า
กำชับกำชาสารพัน

แล้วบัญชาการว่าหลานรัก
พอบ่ายชายแสงสุริยัน

พ่อย่าอยู่ช้านักในไพร่สันต์
จงรับผายผันมาพารา
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระนารายณ์ธิเบศร์ได้มาขอร้องอ้อนวอนตา ให้ตาอภัยโทษให้พ่อของตน ทำวสิ่งหลงได้
ยินิกโกธร ลูกขึ้นตวาดเสียงดังพระนารายณ์ธิเบศร์ร้องให้ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 227)

เมื่อนั้น
ฟังถ้อยคำหลานสงสารนัก
อ้อมพลาทางปลอบพระนัตตา
เนตรจะฟกซ้ำจกกล้ากลืน
จงผินพัทตร์มาตาจะถาม
ได้ประสบพบพ่อหรืออย่างไร

ทำวสิ่งหลงเศร้าจิตคิดทรวงหนัก
พระยายักษ์ทรุดนั่งลงทั้งยืน
นิ่งเกิดพ่อย่าอย่าสะอื้น
ตาไม่ซัดขึ้นให้เคืองใจ
เหตุผลต้นความเป็นไฉน
หรือว่าใครบอกเล่าเจ้าจึงรู้
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทละครเรื่อง **ไชยเชษฐา** ได้แสดงให้เห็นความรักระหว่างเจ้านายกับบ่าว ที่มีความรัก
ผูกพันกันช่วยเหลือและปกป้องซึ่งกันและกันเหมือนกับนางสุวิญชา กับนางวิพาร์ ดังบทประพันธ์
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 239)

บัดนั้น
ความโกรธกระโดดโลดเข้าไป
ทำลอยหน้าลอยตาพาที่
ทั้งโหดไร้ไม่มีปัญญา
รูปร่างของตัวก็ชั่วช้า
สารพัดวิบัติให้ผัวซัง
ช่างอาภัพอัปมงคลหม่นหมอง
จึงต้องจ้างช่างทำท่อนไม้
เออะอะไรที่ไหนมานั่งวอน
มิใช่แม่แก่เฒ่าเมื่อไรมี

วิพาร์ฟังว่าไม่อดได้
แล้วจูงมืออรไทออกมา
ตัวเป็นทาสแล้วมิสา
ขึ้นจะขึ้นแข่งหน้าว่าไม่ฟัง
แล้วหยุดยาอาคมก็ไม่ซัง
ถึงจะโปรดปรานมั่งก็เจ็บใจ
จะผินฟังพี่น้องก็ไม่ได้
ไปซ่อนใส่สมหวังแล้วครั้งนี้
ให้เขาค่อนแคะว่าน่าบัดสี
แต่เป็นมายเพียงนี้ไม่น้อยใจ

มันไม่ต้องอารมณ์สมประกอบ
 เทียงนางกลางคืนแม่มาไป
 จะเที่ยวหาหมอยามนต์ดล
 ให้มันขลังทั้งรักทั้งกลัว

ผิดชอบชั่วดีมีผิวใหม่
 กลัวอะไรมีดีค่ากรรมของตัว
 ทำเสน่ห์หึงกลั่นหาผิว
 ขึ้นนั่งขังตั้งตัวเป็นผู้ดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กรณารส

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐ** มีการปรากฏของรสจำนวน 28 ครั้ง ของจำนวนรสที่ปรากฏ ทั้งหมด 119 ครั้ง เป็นรสที่โดดเด่นรองมาจากศฤงคารรสกับเราทรรส กวีได้ถ่ายทอดความรู้สึกของความเศร้าโศก เสียใจจาก การพลัดพรากจากคนรัก การได้รับความเจ็บปวดทรมานทางกายและทางใจ การถูกกลั่นแกล้ง การเฝ้าคิดถึงคนรัก ความสงสารและความห่วงใยคนที่ตนรัก การผิดหวังจากความรัก มีรายละเอียดของรสดังนี้

ความเศร้าโศก เสียใจ ในการพลัดพรากจากคนรักของนางสุวิญชาเมื่อถูกนางทั้งเจ็ดกลั่นแกล้งโดยบอกไชยเชษฐ์ ว่าพระมเหสีสุวิญชาออกลูกเป็นต้นไม้ พุดจาใส่ร้ายหาว่านางเป็นกาลิบ้านกาลิเมือง ไชยเชษฐ์จึงสั่งฆ่านางแต่สี่พี่เลี้ยงก็มาห้ามไว้ ไชยเชษฐ์ก็ขับไล่พระมเหสีสุวิญชาดังเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 238)

ยอกรกราบลงกับเบื้องบาท
 เป็นกรรมตามสนองทั้งสองเรา
 ธรรมดาจารีตเป็นกษัตริย์
 นื่องนี้จะขอลาคลาไคล
 นางยกบาทผิวขึ้นทูนเกศ
 ตีอกชกเกล้าเข้าไศกา

ใจจะขาดด้วยความเส่นหา
 พระจะทรงไศกาไปว่าไร
 โองการตรัสขาดแล้วไม่คืนได้
 สัจจรไปตามกรรมได้ทำมา
 ชลเนตรไหลหลังทั้งซ้ายขวา
 ชบกับบาทาพระสามี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อพระมเหสีสุวิญชาเดินทางออกจากเมืองไป พระไชยเชษฐ์ก็นึกสงสารเมีย จึงร้องไห้เศร้าโศกกับการกระทำของตนที่โมโหและขับไล่นางไป ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 237)

เมื่อนั้น
เห็นโงมงามเดินตามหลังวิฟาร์
ความรักหักห้ามมิโหยหาย
นี่เชื่อว่าเวรกรรมได้ทำไว้
เสียทีเพียรพากลับมากาย
ได้สมสองครองกันพอครบปี

พระไชยเชษฐาผู้ฝันแปรแลหา
ให้คืนคิดเมตตาทออาลัย
แสนเสียดายไม่กลั่นน้ำตาได้
จึงเกิดเชษฐาเป็นไปถึงเพียงนี้
ปี่มจะตายเพราะมิ่งมารศรี
จะมาจากอกพี่ไปทั้งรัก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระมเหสีสุวิญชาเศรษฐีโคก เสียใจ ที่ถูกกลั่นแกล้งจากมเหสีทั้งเจ็ดที่ ทำให้พระสวามีโกรธ
คว้ามืดจะฆ่านาง พระมเหสีสุวิญชาร้องให้คร่ำครวญอ่อนวอนพระไชยเชษฐา ดังเช่น (พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 231)

เมื่อนั้น
กันแสงพลางทางทูลทวนไฉน
แต่แรกเจ็บท้องร้องครวญคราง
แล้วขับไล่ข้าโทมิให้ดู
นางว่าข้าไม่เคยจะคลอดลูก
เมื่อแรกประสูติพระโอรส
บัดนี้ลูกอ่อนเป็นท่อนไม้
พระองค์จึงคิดดูเล่ห์กล
เมื่อฟังคำข้างเดียวมาเกรี้ยวโกรธ
เมื่อยจะฉินพักตราไปหาใคร

สุวิญชาตัวสิ้นหวั่นไหว
เขาจะคิดอย่างไรเมื่อยไม่รู้
เจ็ดนางมานั่งหนุนหลังอยู่
เมื่อยไม่รู้ทันเท่าเขาคิดคด
เอาผ้าผูกพันตาเสียมืดหมด
เสียงร้องปรากฏเหมือนเสียงคน
เพราะเขาปิดตาไว้ไม่เห็นหน
ลูกคนใครท่อนเป็นท่อนไม้
จะลงโทษน้องรักให้ดักขัย
รำพลางสะอื้นให้ไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ไชยเชษฐาผู้ฟังทำอธรรมกับนางแก้วสัจจาผู้เป็นพระบิดาและพระมารดา ต่อว่าที่ไชยเชษฐา
ขับไล่พระมเหสีสุวิญชา เมื่อกลับมาถึงห้องก็มาร้องให้ คร่ำครวญคิดถึงนางสุวิญชา ดังบทประพันธ์
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 256)

ทอดองค์ลงนอนเหนืออาสน์
คิดคะเนถึงโคมสุวิญชา

กรกายพระนลาฏละห้อยหา
ให้มีความเมตตาอาลัยนัก
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายพระไชยเชษฐาเห็นท้าวสิงหลทำเป็นไม่สนใจ พุดังอนมเหสีสุวิญชา ท้าวสิงหลก็นั่ง
อยู่ด้วย ไชยเชษฐาจึงไม่กล้าพูดอะไร ได้แต่นั่งถอนใจร้องไห้ สุวิญชาเห็นพระสวามีร้องไห้ก็ให้
งสาร ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 293)

เมื่อนั้น
เห็นองค์ภัสดาโคกาลัย
ในอกอัดอันสู้อันกลิ่น
ชลเนตรคลอคลองนัยนา
สุดที่จะกลั้นรัญจวนจิต
จึงวันทาลาองค์อสุรี

นวลนางสุวิญชาศรีใส
ยิ่งเศร้าใจงสารพระผ่านฟ้า
แข็งขันอารมณ์กัมหน้า
ทำเป็นผงเข้าตาไม่พาทิ
ทำม้วนมิดปิดป้องที่หมองศรี
ไปปราสาทมณีนมิได้ช้า
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เราทรรส

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐา** พบการปรากฏของรสนี้โดดเด่นมากที่สุด มีจำนวน
การปรากฏของรสนี้ 33 ครั้ง ของจำนวนรสนี้ที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง ซึ่งมีลักษณะของเราทรรส
ที่ปรากฏ เช่น โมโห ด่าว่า โกรธแค้นใจ น้อยใจ ประชดประชัน พุดจาเยาะเย้ย และโกรธแค้นทำร้าย
ร่างกาย

พระไชยเชษฐาได้ฟังจากมเหสีทั้งเจ็ดว่า พระมเหสีสุวิญชาออกลูกเป็นท่อนไม้ ก็โมโหมาก
จึงคว่ำมีดจะฆ่าให้ตาย ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 231-232)

เมื่อนั้น
เหม่เหม่ดูคู่สุวิญชา
ยักเยื้องพุดจาสารพัด
เมื่อลูกเป็นท่อนไม้ไก่อะโต
เจ็ดนางรักเจ้าเรารู้แจ้ง
อย่าพักทำกำสรดระทระทวย

พระไชยเชษฐาฟังคำจึงซ้ำว่า
ยังขึ้นกลับมาว่าเขาพาโล
เจ้าลำบัดล้านนวงนโมโห
ซ้ำมิใช่ชายโง่จะงงววย
ว่าเขาแก่งไสไคล้ไม่เห็นด้วย
จะมอดม้วยไม่ทันรุ่งพวงนี้

ว่าพลางทางเรียกเสนา
จงเอาตัวสุวิญชากาลี

ใครอยู่บ้างข้างหน้าเข้ามา
ไปประหารชีวิตให้วายปราณ
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระมเหสีสุวิญชาได้ยินพระสวามีร้องไห้ นางก็วิ่งกลับไปหาแล้วกราบที่เท้าพระสามี กล่าวรำลา และชบลงที่เท้าพระสามี ฝ่ายมเหสีทั้งเจ็ด เห็นพระมเหสีสุวิญชามาร้องไห้กับพระสวามี ก็โกรธแค้น จึงร้องดำ ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 238)

เมื่อนั้น
เห็นนางสุวิญชามาโคก
คิดวิตกกอกใหม่ไฉ้ชม
จึงชี้หน้าว่านางช่างทำเยี่ยง
อีหน้าด้านมารยาพิรากวอน
จะพะเนียงพะเน้าเอาอะไร
คนกระสี้กระล่ำล้าเสีย
ไสหัวไปให้พันพารา
บ้างว่าน่าเกลียดเคียดค้อน
บ้างยั่วเข้าเฝ้าทุลตะบอยไป
แต่เลือดร้ายในกายยังกอกเสียด
ชั่วชาติอุบาทว์ไม่เป็นรส

เจ็ดนางร้อนใจดังไฟ
กลัวว่าเขาจะตีกันผิวเมีย
ในอารมณ์นั้นจะใครให้ขับเสียด
มาอะลุ่มอะเหลี่ยญวโนย
ทำกระบวนชวนผิวให้ร้องไห้
ไปไปแล้ววกหกกลับมา
ให้เพื่อนเมียพลอยอายชายหน้า
มึงอย่ามาเยยวณกวนพระทัย
ขอค่อนงอนว่าไม่ปราศรัย
ปราณีมันโยอิใจคด
มานั่งนับกับเมียที่อภัยศ
เชิญเสด็จทรงยศเข้าห้องใน
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางสุวิฬาร์ทาสผู้รับใช้ของฝั่งพระไชยเชษฐาได้พระมเหสีสุวิญชาก็โกรธ จึงพูดประชดด้วยความน้อยใจในตัวพระไชยเชษฐา ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 236)

บัดนั้น
เจ็บจิตสุดที่จะคิดไป
ถึงโคกก็ไม่มีใครเอ็นดู
จึงวิ่งเข้าแย่งยุตุตุมือมา

วิฬาร์ฟังว่าน่าหมั่นไส้
น้อยใจเป็นพันคนหนา
ยังจะอยู่เอาอะไรให้เร่งว่า
ไปพาราเราเถิดนะทรมวย

เมื่อพลัดพรากจากเมืองมาคราวแล้ว
 ดึกตื่นคืนค่ำค่อยคลำไป

แต่หม่อมแม่กับอี่แมวยังมาได้
 ร้องไห้โยให้เสียน้ำตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระมเหสีทั้งเจ็ดเห็นพระมเหสีสุวิงญาไม่ยอมไปสักที จึงมาอ้อนวอนกราบพระสวามี นางวิฟาร์เห็นเจ็ดนางรุมด่าว่าพระมเหสีสุวิงญา นางวิฟาร์ก็โกรธแค้นจึงพูดว่า ประชดประชันเหน็บแนม กระแทกกระทั้นใส่เจ็ดนางดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 239)

บัดนั้น
 ความโกรธกระโดดโลดเข้าไป
 ทำลายน้าลอยตาพาที่
 ทั้งโหดไร้ไม่มีปัญญา
 รูปร่างของตัวก็ชั่วช้า
 สารพัดวิบัติให้ผิวซัง
 ช่างอาภัพอัปจนหม่นหมอง
 จึงต้องจ้างช่างทำท่อนไม้
 เอออะไรที่โหนมานั่งวอน
 มิใช่แม่แก่เฒ่าเมื่อไรมี
 มันไม่ต้องอารมณ์สมประกอบ
 เทียงนางกลางคืนแม่มาไป
 จะเที่ยวหาหมอยามนตดล
 ให้มันขลังทั้งรักทั้งกลัว

วิฟาร์ฟังว่าไม่อดได้
 แล้วจูงมืออรไทออกมา
 ตัวเป็นทาสแล้วมิสา
 ซิ่นจะซิ่นแข่งหน้าว่าไม่ฟัง
 แล้วหยุกยาอาคมก็ไม่ขลัง
 ถึงจะโปรดปรานมั่งก็เจ็บใจ
 จะผินผิงพี่น้องก็ไม่ได้
 ไปซ่อนใส่สมหวังแล้วครั้งนี้
 ให้เขาค่อนแคะว่าน่าบัดสี
 แต่เป็นมายเพียงนี้ไม่น้อยใจ
 ผิดชอบชั่วดีมีผิวใหม่
 กลัวอะไรมืดค้ำกรรมของตัว
 ทำเสน่ห์ห์กลขนหาผิว
 ซิ่นนั่งซังตั้งตัวเป็นผู้ดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระไชยเชษฐา ได้ฟังนางวิฟาร์ว่าประชดประชัน เหน็บแนมให้ก็โกรธ จึงชี้หน้าร้องด่าและขับไล่ นางวิฟาร์ก็โกรธแค้นก็ไม่ยอมลดละจึงโต้เถียง ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 239-240)

บัดนั้น
 จะอมอดลดละมันทำไม
 จึงร้องว่าแน่คะหม่อมเมียเอก
 บัญชาแทนรับสั่งนั่งชี้มือ
 เจ้าสิคนสบเสียนางเมียต้น
 มานั่งขับเหน้อยปากกล้าปากใจ
 อีพวกเหล่าเจ้าเสน่ห์เล่ห์กล
 มนต์าร้อนตาไฟมิใช่เย็น
 แม้นเจ้าข้าพากันวายชนม์
 เขม้นต์ก็จะมีหมดทั้งธานี
 ว่าพลางพานางจรัส
 ออกนอกพระทวารวังใน

วิพาร์ฟังว่าน่าหมั่นได้
 ตายไหนตายไปคงให้ลือ
 อภิเชกขึ้นใหม่เมื่อไรหรือ
 มาออกหน้าค่าซื้อไม่อายใจ
 จะฆ่าผู้พันคนก็ทำได้
 เอาจับใส่หีบฝังเสียทั้งเป็น
 แต่ละคนใจคอไม่พอเล่น
 เอาคนฝังทั้งเป็นอ้ออัปรีย
 ถ้ารู้ถึงสิ่งหลยักซี่
 อสุรีเคี้ยวเล่นเป็นผักไป
 ลงจากปราสาทศรีที่อาศัย
 เดินไปตามถนนธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อมเหสีเจ็ดนางทราบข่าวไชยเชษฐาร้องไห้คิดถึงพระมเหสีสุวิงญา และจะไปปรับกลับมา
 เจ็ดนางกลัวตนเองจะมีความผิดกัน จึงไปหาไชยเชษฐาพูดเยาะเย้ยใส่ไชยเชษฐา ดังเช่น (พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 257)

ครั้นถึงจึงเข้าผลักไล่
 เผ่าครวญคร่ำน้ำเนตรยังคลอคลอ
 นางสุวิงญาเป็นกาสิ
 ยังอาลัยในหญิงทรลักษณ์
 เขาจะว่าพระองค์หลงเมีย
 นางอื่นหมิ่นแสนแนบไป
 ไม่เหมือนนางหน้านวลไม่ควรคู่
 เดียวนี้พราวจากท้าวเป็นครวญเคราะห์
 รักเมียสุดอย่างห่างไม่รอด
 ขับเสียดจากวังแล้วนั่งมิ
 สมเพศเวทนาน่าหัวร่อ

ทุกซ็ร้อนถึงใครกระนั้นหนอ
 เห็นต่อจะรำลึกถึงเมียรัก
 เผอิญมีลูกอ่อนเป็นท่อนดัก
 ไม่อายพักตร์นักสนมกรรมใน
 ขับไล่ไปเสียแล้วร้องไห้
 มิใช่สตรีมีจำเพาะ
 แต่เจ้าสุวิงญาจะพาหะ
 ไปสืบเสาะตามหาเอามาซิ
 เป็นไรไม่กอดกันไว้สิ
 ลิ่นสติมันตั้งตะลึงตะไล
 ทุกซ็ร้อนงอนหง่อเหมือนจับไข้

รู้กระนั้นซบเมื่อยเสียทำไม
น้ำลายคายถ่มลงถึงดิน
ไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ

แล้วจะมาอาลัยเมื่อปลายมือ
จะกลับคืนกลิ่นกินไม่เกลียดหรือ
อิงอ้อไปทั่วทั้งเหมันต์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางสุวิญชา กับนางวิฟารี ไปถึงเมืองของท้าวสิงหล แล้วสุวิญชาไม่เล่าความจริงทั้งหมด เพราะกลัวพระราชบิดาจะโกรธนางวิฟารี เห็นก็โกรธแค้น จึงเล่าความจริงให้ท้าวสิงหลฟัง ท้าวสิงหลก็โกรธมากและจะไปฆ่าไชยเชษฐังค์ ดั่งบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 247-248)

เมื่อนั้น
ลุกขึ้นกระทืบบาทตวาดอึง
ช่างรักผัวกระไรกระนั้นหนอ
ความโตความใหญ่พ่อไม่รู้
อภัยครั้งนี้เป็นที่สุด
มันดูหมิ่นถิ่นแคลนกูมากมาย
ชะอ้ายไชยเชษฐังค์ลูกเขย
ขัดเขมรเป็นเกลียวเคี้ยวฟัน
เขี้ยวออกออกข้างละสามวา
ลำแดงแดงฤทธิ์อสูรี
จับศรสะพายแล่งแกว่งตระบอง
แล้วให้เตรียมทัพสำหรับยุทธ์
พระยามารมายังเกลยลา
ร้องเรียกโยธินั้น

ท้าวสิงหลพิโรธโกรธชิ่ง
สุวิญชาดูคู่มึงไม่บอกกู
ให้หม่อมพ่อไชยเชษฐังค์มาลบลู่
หากวิฟารีลูกกูมันเจ็บอาย
ถึงชีวิตม้วยมุกก็ไม่หาย
จะปล่อยแก่แก้อายไม่เกรงมัน
คงได้เล่นกันเหวออย่าคึกขัน
โจนจากแท่นสุวรรณทันทน์
นัยนาดังแสงพระสุริยศรี
เพียงพินบัดพิจะโทรมทุด
ขึ้นฆาตกลองสำคัญขั้นสุด
กูจะไปรบมนุษย์เมืองเหมันต์
ยื่นท่าพลพลขันธุ์
หุนหันฮึดฮัดขัดใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมเหสีทั้งเจ็ดนาง ก็โกรธแค้น น้อยใจ รู้ว่าไชยเชษฐังค์จะไปรบพระมเหสีสุวิญชา จึงมาพูดประชดประชัน เหน็บแนมใส่ไชยเชษฐังค์ ไชยเชษฐังค์ก็โกรธทั้งพระมเหสีเจ็ดนาง ดังเช่นบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 258)

เมื่อนั้น
 ดูตุ้ลันลมเจรจา
 อุตส่าห์เร่งขึ้นเสียงเถียงให้อิ่ง
 พระกริ้วโกรธนักดังอัคคี

พระไชยเชษฐาเคืองแค้นแสนสา
 ต่อล้อเล่นหน้าคารมดี
 หัวมิงจะขาดอยู่ที่นี้
 เหม่อกาลมิงเย้ยใคร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ไชยเชษฐาคิดว่ามีดไล่ฟาดฟันพระมเหสีเจ็ดนางและร้องดำไปด้วยความโมโหมาก พุดว่า ไชยเชษฐาคิดถึงพระมเหสีสุวิญชาจนเป็นบ้าคลั่ง และยังพุดเหน็บแนมใส่อีกจนไชยเชษฐาโกรธแค้นพระมเหสีนางทั้งเจ็ดมาก ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 259)

อี่เอยอี่เจ็ดคน
 กล้าดีหนีโย
 หัวมิงจะพับ
 ว่าพลางทรงธรรม

ยังขึ้นเสียงเถียงจนทะเลาะได้
 อี่ใจฉกรรจ์
 ลงกับพระขรรค์
 ไล่ฟันกัลยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หасыรส

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐา** มีการปรากฏของรสจำนวน 8 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง ลักษณะของรสที่ปรากฏเป็นหасыรสที่เกี่ยวกับคำพูดของตัวละครฟังแล้วรู้สึกขบขัน สนุกสนาน หรือหัวเราะกับคำพูด และความขบขันจากกิริยาอาการของตัวละคร มีรายละเอียดของหасыรสที่ปรากฏดังนี้

พระนารายธิเบศร์อ่อนวอนตา คือทำวสิ่งหล ช่วยยกโทษให้พ่อของตน ทำวสิ่งหลจึงให้พระนารายณ์ เลือกว่าจะอยู่ข้างใด พระนารายณ์ได้ฟังก็ตอบตาด้วยคำพูดฉลาดเฉลียว เปรียบเปรยที่แสนจะน่ารักและขบขัน ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 289)

เมื่อนั้น
 ก้มเกล้าทูลสนองพระบัญชา
 ที่จริงจิตรักตานั้นเหลือแหล่
 จะไปกับบิดาก็อาลัย

พระนารายธิเบศร์ได้ฟังว่า
 ซึ่งโปรดมาข้ายังไม่ชอบใจ
 รักพ่อรักแม่เท่าพ่อมใหญ่
 ด้วยรักใคร่อัยกากับมารดร

แต่ที่จริงใจจิตซำคิदनัน
แม้สมดังปรารถนากวำวอน

จะใครให้ดีกันเหมือนแต่ก่อน
จะสิ้นทุกขีสิ้นร้อนสำราญใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ไชยเชษฐีเสียใจที่ท้าวสิงหนโงช่วยพุดกับพระมเหสีสุวิญญาให้คืนดีด้วย ฝ่ายนางสุวิญญา ก็ไม่คืนดีด้วย พระไชยเชษฐีเสียใจมากจึงร้องให้จนสลบ พระนารายณ์ริเบศร์เห็นพระบิดาคิดว่าตาย จึงร้องเรียกพระสัสสุละกับพระมารดา ฝ่ายท้าวสิงหนโงได้ยินเสียงหลนร้องก็รีบวิ่งมาสะดุดเครื่องอน ดั่งบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 294)

เมื่อนั้น
ลูกจากแท่นที่ตะลิตะลาน
เห็นลูกเขยชอนชบสลบไสล
ไปหาลูกกู้อีกำนัล

ท้าวสิงหนโงฟังสำเนียงหลน
วิ่งสะดุดเครื่องอนออกมำพลัน
ก็ตกใจเรียกหมอบำคอกอสนัน
พลางเข้ำทวนดพื้นสิ้นเนื้อตัว

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ภยำนกรส

บทละครนอกเรื่อง ไชยเชษฐี มีการปรากฏของรสจำนวน 9 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง มีรายละเอียดการปรากฏของรสดังนี้

พระไชยเชษฐีเข้ำพบท้าวสิงหนโงจับมือลูกโงไม่ยอมปล่อย ท้าวสิงหนโงแกล้งทำเป็นพุดเสียงดัง แกล้งทำหน้าบึ้งตึง ไชยเชษฐีก็หวาดผวำ ดั่งบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 286)

เมื่อนั้น
ควมมกล้วพอดำแข่งขำเพเลีย
แต่ขยับบัลบัลออกอยู่ชำนาน
เอำคุณพระเป็นทีที่ฟังดังเข้ำไ้ว

พระไชยเชษฐีตกประหมำหน้าเสีย
ยืนเงี้ยหูฟังระวังภัย
ตัวสิ้นสะทำนเห็อกกำไฟหล
อกสนันหวนไหวอยู่ทิกทัก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ท้าวสิงหนโงก็ขึ้นดำพระไชยเชษฐี พระไชยเชษฐีหวาดกลัวจนตัวสิ้นเห็นท้าวสิงหนโงเข้ำมำใกล้ ไชยเชษฐีก็หวาดกลัวท้าวสิงหนโง สะดุ้งและกระโดดกอดพระโอรสไม่ยอมปล่อย ดั่งบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 287)

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาธิราช
ความกลัวตัวเย็นเป็นเหน็บชา	จะรับผิดพ่อบุญให้คร่ำมใจ
เหงื่อไคลอาบหน้าเอาผ้าซับ	แต่เวียนกราบเวียนกลับไม่จับได้
คอแห้งลำลักกระอักกระอไอ	แข็งใจพิศทูลขอโทษทัณฑ์
ลูกเบาจิตผิตน้กผิตหนา	อันที่ซ้อโทษาถึงอาสัญ
จงโปรดเพียงตีดาอย่าฆ่าฟัน	ไม่คุมแค้นแค้นมันได้เป็นพระ
ทูลพลาทางว่ากับลูกตัว	ทูลหัวช่วยพ่อบุญสังหาร
นึ่งเสียได้ไม่เอาเป็นธูระ	เห็นพ่อบุญจะบรรลัยในวันนี้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อภุทธส

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐา** มีการปรากฏของรสจำนวน 5 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง ลักษณะของรสที่ปรากฏ คือ แปลกใจประหลาดใจ ความอภินิหาร มหัศจรรย์มีรายละเอียดของการเกิดรสดังนี้

เมื่อพระไชยเชษฐาออกเดินทางกับสี่พี่เลี้ยงเพื่อไปรับพระมเหสีสุริยวงศา ระหว่างทางก็เหมือนกัน ฟาดดินสนั่นลั่นป่า เกิดความสงสัยแปลกใจว่า เป็นเสียงอะไร ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 265-266)

เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาตระหนกอกสัน
กับสี่พี่เลี้ยงทั้งนั้น	พากันหว่นหวาดประหลาดใจ
พี่เลี้ยงว่าเสียงเหมือนฟ้าผ่า	บ้างว่าเขายิงปืนใหญ่
จึงลงจากพลับพลาคลาไคล	เที่ยวด้อมเดินไปจะใครรู้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ไชยเชษฐาได้พบกับพระนารายณ์ธิเบศร์อยู่กลางป่า เกิดความรักจึงขอกอดพระกุมาร เอาขนมให้กิน และชวนไปเป็นพระโอรส พระกุมารเข้าใจผิดคิดว่าเป็นพวกหลอกลวงก็โกรธคว่ำขันขึ้นมาถึงฟ้าดินลั่นสะเทือน ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 270-271)

ศรทรงองค์พระกุมาร
ไม่สังหารผลาญชีพชีวาด้วย
เมื่อนั้น
เห็นศรกุมารชาญฤทธิ์
วิปริตผิดเพศไม่เคยพบ
คิดพลางทางเสียดศิลป์ชัย
แม้้นกุมารมิใช่โอรสา
ขอให้ศรสิทธิ์ฤทธิ์
เสียดแล้วขึ้นศรอรอนราญ

กลายเป็นมาลาแลไสว
พระกุมารโกรธใจเป็นโกลี
องค์พระไชยเชษฐาเรื่องศรี
กลับเป็นมาลีประหลาดใจ
พระปรารภพิศวงสงสัย
เดชฤทธิ์ไกรธนูนี้
ของนางสุวิญชาमारศรี
สังหารกุมารนี้ให้วายปราณ
ແລງไปให้ผลาญกุมาร
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสาวรจณี

บทชมโฉม หรือ ชมความงามของตัวละคร

บทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐา** มีการปรากฏของรสจำนวน 3 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง มีลักษณะการปรากฏของรส คือ ชมความงามของตัวละคร ชมการแต่งกาย มีรายละเอียดของรสดังนี้

พระนารายณ์ธิเบศร์อยู่กับพระมารดา และพระสัสสุละสิงหล จนมีอายุได้เจ็ดปี มีรูปร่างหน้าตาน่ารัก ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 262)

เมื่อนั้น
อยู่ในสิงหลพารา
รูปทรงละม่อมพร้อมพริ้ง

พระนารายณ์ธิเบศร์โอรสา
จนชันษาอายุได้เจ็ดปี
งามยิ่งเทวาในราศี
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ไชยเชษฐาไปพบพระนารายณ์ธิเบศร์กลางป่า ได้ยินเสียงดังก็กก้องป่า จึงเที่ยวเดินหาว่าใครเป็นคนทำให้เกิดเสียงดัง และจึงไปเดินดูพบเห็นกุมารกำลัง ยิงศรด้วยความคึกคะนอง ไชยเชษฐาจึงกล่าวชมความงามของพระกุมาร ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 266)

ค่อยแลลดอดสดเห็นพระกุมาร
รูปทรงโสภาน่าเอ็นดู
พระจึงว่ากับสี่พี่เลี้ยงไป
งามทั้งรูปทรงวงพักตร์
ครั้นเราจะเข้าไปพุดจา
จะใคร่ชักชวนมาพลับพลาชัย

กับทวยหาญน้อยน้อยมาเล่นอยู่
ถือธนูนำวประลองคะนองนัก
ลูกใครกระจริดสิทธิศักดิ์
นารักนำชมภริมยี่ใจ
เด็กดูแปลกหน้าจะร้องไห้
จะเกลี้ยกล่อมฉันใดที่ช่วยคิด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ทำวสิ่งหลสังให้นางกำนัลไปตามพระมเหสีสุวิญชามาพบ นางกำนัลก็รีบมาตามนาง
จึงถามเรื่องราวจากพวกนางกำนัลก่อนก็โล่งอก นางจึงรีบมาอาบน้ำแต่งตัวดั่งบทประพันธ์
(พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 290)

เมื่อนั้น
ชักใช้ไต่ถามนางกำนัล
มาสระสรงทรงเครื่องสุคนธา
หมักริ้วทรงยับยับใน

สุวิญชาอ่อนจิตคิดพรั่น
ครั้นแจ้งความสำคัญก็คลายใจ
นุ่งผ้ายกแย่งระกำใหม่
แล้วทราวมวยเสด็จจรจรัล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทชมความงามของธรรมชาติ

ในบทละครนอก เรื่อง **ไชยเชษฐ** จะมีการปรากฏรสนี้จำนวน 1 ครั้ง จากจำนวนของรส
วรรณคดีที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง ซึ่งมีรายละเอียดของรสที่ปรากฏดังนี้

พระไชยเชษฐออกติดตามหาพระมเหสีสุวิญชา สั่งให้ทหารและสี่พี่เลี้ยงออกเดินทาง
พอมมาถึงกลางป่าก็ได้ชมต้นไม้ ดอกไม้ ภูเขา แม่น้ำในระหว่างทางที่เดินผ่าน ดั่งบทประพันธ์
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 260)

พระเสด็จเข้าไปไพร่ไพฤกษ์
พลางชมรุกขชาติดาศดา
หอมหวนอวลอบมารวยริน
พระผันแปรแลเห็นทิวากร
เบญจวรรณจับวัลย์พันอุโลก
กระลิ่งจับไม้กระลิ่งลอย
นกหว้าจับไม้ขานางนอน

คะนึ่งนี่ถึงเจ้ายอดเสนาหา
บ้างทรงผลผกาอรชร
กล้วยกลั่นเหมือนกลั่นดวงสมร
บ้างบินร่อนเรียกคู่บ้างจับคอย
ถวิลวันวิโยคที่โคกสร้อย
เหมือนขับไล่สวาน้อยให้คลาดแคล้ว
เหมือนน้องวอนว่าพี่อยู่แจ้วแจ้ว

นกกระเต็นเดินไต่ต้นช้องแมว
ชมพลางทางคะนึ่งถึงเมียรัก
ไม่แลดูหมู่ไม้สุกนา

เหมือนน้องแก้วไต่เต้าตามวิฬาร์
พระทรงศักดิ์เศวสร้อยละห้อยหา
รีบเร่งอาษาจรัล
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากผลการวิเคราะห์รสวรรณคดีดังกล่าว สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 4 สรุปรสวรรณคดีบทพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่อง ไชยเชษฐ

ลำดับที่	รสวรรณคดี	จำนวนรสที่ปรากฏ (119 ครั้ง)
1	ศฤงคารรส	32
2	กรุณารส	28
3	เราทรรส	33
4	หасыรส	8
5	วีรรส	0
6	ภยานกรร	9
7	พีภัตสร	0
8	อัฏฐตร	5
9	ศานตร	0
10	เสาวรจนี้	
	ชมโฉม	3
	ชมสถานที	0
	ชมธรรมชาติ	1
	ชมกองทัพ	0
	ชมรถ	0
	ชมสัตว์	0

จากตารางนำเสนอข้างต้น จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง ไชยเชษฐ เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 7 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หасыรส ภยานกรร อัฏฐตร เสาวรจนี้ จากจำนวนรสทั้งหมด 119 ครั้ง พบว่ารสที่โดดเด่นมากที่สุดของเรื่อง คือ เราทรรส

มีจำนวนการปรากฏ 33 ครั้ง รสเด่นรองลงมา คือ ศฤงคารรส มีจำนวนรส 32 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ เสาวรส บพขมธรรมชาติ ซึ่งมีจำนวนรสที่พบ 1 ครั้ง และไม่ปรากฏเสาวรจนี ในบพขมสถานที่ ชมกองทัพ และขมรด ส่วนรสวรรณคดีที่ไม่ปรากฏ 3 รส คือ วีรรส พีภัตสรส ศานตรส

บทละครนอกเรื่อง ไกรทอง

บทละครนอกเรื่อง **ไกรทอง** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง รสวรรณคดีที่ปรากฏในเรื่องดังนี้ ศฤงคารรส กรุนารส เราทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรส พีภัตสรส อัฏฐุตรส เสาวรจนีจะพบในบพขมโคมหรือขมความงามของตัวละคร บพขมธรรมชาติ ส่วนรสวรรณคดีที่ไม่ปรากฏ คือ ศานตรส และ เสาวรจนี

ศฤงคารรส

จากการศึกษารสวรรณคดีด้านศฤงคารรส ในบทละคร เรื่อง **ไกรทอง** พบว่า มีการปรากฏของศฤงคารรสมีจำนวน 9 ครั้ง จากรสวรรณคดีที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง เป็นรสที่แสดงให้เห็นความรักความผูกพันในเรื่อง ตัวละครในเรื่องเชื่อมโยงกันจะทำให้ศฤงคารรสเป็นตัวเชื่อมโยงในบทละครเรื่องนี้ ในบทละคร เรื่อง **ไกรทอง** จะพบศฤงคารรสมีด้านเดียว ความรักระหว่างสามีภรรยา มีรายละเอียดของรสดังนี้

ในบทละครเรื่อง **ไกรทอง** ได้เสนอความรักระหว่างสามีภรรยา คือไกรทองกับนางวิมาลา เมื่อตอนที่ไกรทองชวนนางไปอยู่กับตนแต่นางวิมาลาห่วงทรัพย์สมบัติตนก็ไม่อยากไปด้วยความรักแบบเห็นแก่ตัวของไกรทองจึงเป่ามนต์เสน่ห์ให้นางวิมาลาให้หลงรักตน ดังบทกลอนที่กล่าว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 315)

เมื่อนั้น	โคมเจ้าไกรทองพงศา
ค้อยย่องตามนางวิมาลา	เข้ามาอยู่ที่ห้องใน
เห็นนางโคกศัลย์เศร้าหมอง	เป็นห่วงด้วยข้าวของไม่ไปได้
จึงร้ายเทพรำจวนป่วนใจ	เป่าไปให้ต้องนางกุมภีลี
แล้วแก้งแสงรั้งว่านี่แน่เนื่อง	เจ้าลียังขัดข้องหมองศรี
เป็นห่วงบ่วงใยอยู่เต็มที	จะมีไปด้วยพี่ก็ตามใจ
เจ้าค้อยอยู่จงดีพี่ขอลา	จะค้อยทำชานกันนั้นไม่ได้
ว่าพลางทางเดินออกไป	ทำนองลองใจวิมาลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ในด้านความรักระหว่างสามีกับภรรยาระหว่างไกรทองกับนางตะเภาแก้ว นางตะเภาทอง ด้วยความรักที่เห็นแก่ตัวของไกรทองจึงใช้เวทย์มนต์มหาละลวย เป่าให้สองนางงงงวยลุ่มหลงรักใคร่ เชื่อฟังตน ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 333)

ว่าพลากร่ายมนต์มหาละลวย	เป่าไปให้งงวยลุ่มหลง
แล้วหยิบพัดไฉ่เอามุ่งลง	ชวนน้องสองอนงค์ให้หลับนอน
สัพยอกหยอกหยิกขิกขี้	ถ้อยทีดีกันเหมือนแต่ก่อน
อุตสาห์แก้ตัวตนพันโทษกรรม	สโมสรมเป็นสุขทุกนิรันดร์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนความรักของไกรทองกับนางวิมาลา ที่มีการนำเสนอเป็นบทอัศจรรย์ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 344-345)

ทำไมเล่าจึงมิเอาให้ขาดเด็ด	หรือไปปะบอระเพ็ดเข็ดขม
กลับลงมาครางครืดผะอืดผะอม	ก็พอสมน้ำหน้าสาแก่ใจ
เกิดคะรำคาญขี้คร้านทะเลาะ	นี่เนื้อเคระหามาเหยียบหนามไหนด
กระที่บเท้าลงสิ้นเดินบ่นไป	เข้าในห้องหับฉับพลัน
นี้จะหยิกจะทิ้งไปถึงไหน	จะทำให้พี่ป่วยไปเสียหรือ
ซักชายผ้าห่มหลุดยุดยื้อ	ถูกถือตามธรรมเนียมเยี่ยมลง
คลื่นซัดอัศจรรย์ลั่นเลื่อน	สะท้านสะเทือนถ้าเหวเปลวปล่อง
เล่าโลมเลี้ยวตลอดสอดคล้อง	ทั้งสองถ้อยทีปรีดา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กรณารส

ในบทละครนอก เรื่อง **ไกรทอง** มีการปรากฏของกรณารสจำนวน 5 ครั้ง จากจำนวนรสวรรณคดีทั้งหมดที่ปรากฏในเรื่อง 63 ครั้ง ในบทละครเรื่องนี้จะปรากฏรสความเศร้าโศก เสียใจ ทุกข์ใจ ของนางวิมาลาคนเดียว

ดังตอนที่ นางวิมาลามาลาไกรทองกลับถ้ำด้วยความเศร้าโศกเสียใจเพราะทนคำด่าและการถูกรุมทำร้ายจากพวกตะเภาแก้วตะเภาทอง และบ่าวไพร่ไม่ไหว ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 326)

พ่อเจ้าประคุณของเมียเอ๋ย
เจ้าพาเมียมาไม่ทันไร
สุดรักสุดรู้ไม่อยู่ได้
ถึงเสียกลางป่าพนาวัน
จะฉีกเนื้อเถื่อนหนังเสียทั้งเป็น
ไหนเล่าเจ้าชมว่าเมียดี
จะขอลาลงไปอยู่ในถ้ำ
นางคิดขัดข้องหมองมัว

กรรมสิ่งใดเลยมาขัดให้
จะจำใจจำจากพรากกัน
สุดใจเหลือที่จะอดกลั้น
ไม่ดูต้นร้ายกาจเหมือนเช่นนี้
ไม่เคยพบเคยเห็นน่าบัดสี
ที่นี้รู้เช่นได้เห็นตัว
ตามบุญตามกรรมที่ทำชั่ว
ตีกอกขวักหัวเข้ารำไร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ไกรทองสงสารนางวิมาลาเมื่อตอนที่นางจะจากไป จึงปลอบใจนางและบอกว่าจะตามนางไปไม่ได้ทั้งข้าง นางกุมภีลวิมาลาภิเศราสร้อย ดั่งบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 328)

เมื่อนั้น
อวรณ์ร้อนรุ่มกลุ่มใจ
จนอยู่มิรู้ที่จะเจรจา
ลาผ้าชบหัวลงค้ำับ

นางกุมภีลเศราสร้อยละห้อยให้
ดั่งถ่านไฟฝันสมุทุมทับ
แต่พริบตาอำปากหงุบหงับ
คลานตะกุกตะกักกลับไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางวิมาลาเมื่อกลับมาถึงถ้ำ ก็มานั่งเศร้าโศก เสียใจ เพราะคิดถึงไกรทองและชาละวัน ดั่งบทกลอนที่กล่าว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 335)

เมื่อนั้น
กอดเข้าเจ้าจุกเป็นทุกขใจ
ยังเจ็บใจด้วยอิพิน้อง
แค้นนักดังอัคคีจี้เจียว
เหตุผลเป็นต้นเพราะผิวใหม่
ช่างไปปัดลดเลี้ยวเล่นลื่น
เพียงเอ๋ยผีสงเทวดา

วิมาลาเศราสร้อยละห้อยให้
เหมือนบ่าไบนั่งบ่นอยู่คนเดียว
ให้ขัดข้องเคืองชุนฉุนเฉียว
มันไล่จะใคร่เคียวเนื้อกิน
พาไปให้เมียดูหมิ่น
ไม่มีชั้นชาติชายเท่าไยของ
ที่รักษาถ้ำเหวเปลวปล่อง

จงดลจิตดลใจเจ้าไกรทอง
จะตัดพ้อต่อว่าประดาเสีย
จะหยิกข่วนให้เจ็บด้วยเล็บยาว
แล้วขุกคิดขึ้นมาถึงชาลวัน
เมื่อยามยังอยู่เป็นคู่เกล้า
ไไหนอีตะเกาแก้วตะเกาทอง
ทุกขวือนรำพึงตะลึงตะไล

ให้หลงลงมาลองอีกสักคราว
ให้สมที่อี่เมียมันรั้งหยาว
เลือดมิขาวโหมอยู่ที่ดูเอา
ยิ่งวิโยคโคกศีลย์สร้อยเศร้า
ไม่อาทรนอนเปล่าเปลี่ยวใจ
จะจาบจ้วงจงหองกับน้องได้
ครวญคร่ำรำไรไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เราทรรส

ในบทละครนอก เรื่อง ไกรทอง มีการปรากฏของรสนี้โดดเด่นมากกว่ารสนอื่นทั้งหมด มีรสปรากฏจำนวน 41 ครั้ง ของจำนวนรสนที่ปรากฏทั้งหมดถึง 63 ครั้ง มีลักษณะของเราทรรสที่ปรากฏ โกรธแค้น ตัดพ้อต่อว่า ด่า ประชดเหน็บแนม ทำร้ายร่างกาย

ดังตอนที่ ไกรทองมาชวนนางวิมาลาขึ้นไปข้างบน โดยบอกนางวิมาลาว่าตนมาอยู่ในถ้ำหลายวันเวทย์มนต์เสื่อม นางวิมาลาได้ฟังก็โกรธแค้นในไกรทอง ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 308)

แต่เอยแต่เดิม
ล้วนจะรักจะใคร่ให้สัญญา
สารพัดพูดคล่องเหมือนล่องน้ำ
ลืมหูลือหรือหาที่ว่าไว้
ถ้อยย่ำคำมั่นเจ้าพาที่
ครั้นสมใจได้ชิมลิ้มลอง
มีหน้าซ้ำจะพาเอาขึ้นไป
จะมาล่อลวงเล่นเหมือนเช่นขู้

ช่างแต่มีเดิมต่อติดประติษฐิ์ว่า
มิลับปลับกับซ้ำหรือหม่อมไกร
จะมีจริงสักคำก็หาไม่
จะอยู่ด้วยน้องได้ในถ้ำทอง
มิให้อายกุมภีลึนทั้งผอง
จะทิ้งน้องเสียได้ไม่เอ็นดู
จะให้อภัยศอดสู
สุตรู้ที่น้องจะตามไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ดังตอนที่นางตะเกาแก้วตะเกาทองทราบข่าวว่าไกรทองพานางวิมาลามายู่ด้วยก็โกรธแค้นพึงประตุเข้าไป และด่าว่าพูดประชดประชันใส่ไกรทอง ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 320)

เมื่อนั้น
 ได้ฟังวาจาสามี
 ยิ่งคิดยิ่งแค้นถึงความหลัง
 จึงตอบไปด้วยใจรามา
 ถ้าเป็นคนอื่นไกลน้องไม่ว่า
 นี่มันชาติทรชนคนไพรี
 ว่าแล้วพี่น้องจึงร้องถาม
 ทำเจ้อเจือจะสะเออะหน้าหม่อมไกร
 เอาผิวกูไปไว้ถึงเจ็ดคืน
 หรือว่าซาลวันทีอันตราย
 แต่ผิวกุ่มกิลล์แล้วมิหน้า
 ไล่หัวลงไปเสียท้องคลอง

นวลนางพี่น้องสองศรี
 ซ้ำเลื่องแลดูทีวิมาลา
 มิได้ฟังเจ้าไกรทองว่า
 เจ้าช่างไปคบหาแต่ที่ดี
 จะร่วมเรียงเคียงหน้าก็ควรที่
 เห็นดีหรือเจ้าเอามาไว้
 ชะนางรูปงามได้ผิวใหม่
 ช่างติดตามมาได้ไม่มีอาย
 ยังไม่หายรอยริ่นหรือโฉมฉาย
 แยกกายไม่เหมือนเจ้าไกรทอง
 ยังแถมข้ามมนุษย์เข้าเป็นสอง
 เดียรฉานจงหองไม่เจียมตัว

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางวิมาลาถูกนางตะแก้วตะเภาทองด่าว่าให้เจ็บใจจึงหมดความอดทนจึงร้องด่า และได้เถียงตอบโต้พวกนางด้วยความโกรธแค้น ดังบทกลอนที่กล่าว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 321)

ได้เอยได้ฟัง
 เจ็บแสบแปลบใจดังไฟพิษ
 กระทีบเท้าก้าวเดินเข้าไปใกล้
 เดิมทีผิวมึงอ้ายกุ่มภา
 แล้วจำแลงแปลงตัวเป็นมนุษย์
 จำเป็นเสียตัวด้วยกลัวภัย
 ไม่เหมือนอ้ออุบาทว์ชาติกุ่มกิลล์
 ลอยหน้าลอยตาว่าช่างาม
 กูจะว่าให้สาสมใจ
 แม้นไม่เข็ดหลาบยังหยาบซ้ำ

ตะเภาทองแค้นคั่งเคืองจิต
 ด้วยว่าถูกที่คิดก็โกรธา
 ถ่มน้ำลายรดให้แล้วร้องว่า
 ขึ้นมาคร่ำคาบกลงไป
 ขวยชูดยุตมือถือไหล
 กูมิได้จงจิตไปติดตาม
 ตัวกะลีเกะลำล้ำสาม
 แต่งจريتติดตามผิวกุ่มา
 อีจัญไรร้อยแปดแพศยา
 จะให้ซ้ำกูดบไลคอบไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางวิมาลา ก็แค้นใจ และน้อยใจในตัวไกรทองที่ไม่ปกป้องนางปล่อยให้นางตะเภาแก้ว ตะภาทอง และพวกบ่าวไพร่เตรียมตัวจะทำร้ายนาง นางวิมาลา จึงตัดพ้อต่อว่าไกรทอง ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 323-324)

เมื่อนั้น	วิมาลา แค้นชดอชฌมาสัย
โมโห หุนหันกลับกลืนไว้	นางมิได้ครั้นคร้ามกลัวเกรง
จึงว่า เธออะไร เจ้าไกรทอง	ช่างพาน้องมาให้เขาข่มเหง
สารพัดตัดพ้อครั้นครอง	แต่เมียตัวเอง ไม่น้อยใจ
นี้ใช้ให้ชี้ข้าทาสี	มาหยาบข้าดำตีหาควรไม่
ไหนดว่าจะปราบปรามห้ามเมียไว้	มิให้หึงหวง รุนววย
ครั้นจนเข้าจริงก็นิ่งเสีย	ให้หม่อมเมียมาดำเล่นงายง่าย
เจ้าก็เป็นคนฉลาดชาติชาย	ไม่เสียตายวงศ์วานว่านเครือ
ดีจริงนิ่งเฉยไม่เงยหน้า	ดูเหมือนกลัวภรรยา ยิ่งกว่าเสือ
คิดว่ามีเหล่ากอนหน่อเนื้อ	จึงงวยงหลงเชื่อตามมา
แม้รู้ว่าจะเป็นเช่นนี้	จะสู้ตายอยู่ที่คูหา
ถึงจะฟันฟอนรอนรา	จะก้มหน้าให้ทำไม่กลัวตาย
ทั้งนี้เป็นต้นเพราะคนคิด	จะจำจดจรรีกด้วยหมึกหมาย
คิดโมโหหวงแหนแสนร้าย	เข้าหยิกข่วนตะกายเอาเจ้าไกร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ดังตอนที่ นางวิมาลา มาร้องให้ปรับทุกข์กับไกรทอง สองนางเห็นก็โกรธจึงร้องดำเข้ารุม ทำร้ายนางวิมาลา ดังบทประพันธ์ที่ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 325)

เมื่อนั้น	สองนางแค้นคิดอิจฉา
แลไปเห็นนางวิมาลา	พุ่มพายน้ำตาก็ซัดใจ
ร้องว่า เหวยเหวยอิกุมภีล	เล่าห์กลมิ่งดีทำร้องไห้
แกลิ่งชะอ่อนวอนขู้หรือไร	จะให้มาทำไมกับกู
กลับมาขึ้นเสียงเถียงเจ้าผัว	แต่ล้วนไม่กลัวจะต่อสู้
ทำไมเล่าจึงเข้าแฝงขู้	อันจะพันมือกูอย่าสงกา

ว่าแล้วรุกรานเข้าไปใกล้
ที่เลี้ยงทาสีก็มีมา

เลี้ยงไล่จะจิกเอาเกศา
อุตุตุจุกคร่าจะตบตี
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หасыรส

บทละครนอก เรื่อง ไกรทอง มีการปรากฏของรสจำนวน 1 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง มีรายละเอียดของหасыรสดังนี้

เมื่อนางวิมาลา กลับเข้าไปสร้างความทุกข์ใจให้ไกรทองด้วยความคิดถึงนางวิมาลาหลงเพื่อละเมอหานางวิมาลา ดังบทกลอนที่กล่าว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 330)

จึงลุกจากเตียงเมียงออกมา
พุดพลางทางหลงดูไปได้
ครั้นรู้ว่ามิใช่ก็ได้คิด
ทำแก้วช่วยฉวยฝ่ามากระพือ
เห็นเมียมาคูดชิงยิงซึ่งไกรสร
เคืองชั้ววัตเหวี่ยงวุ่นวาย

แย้มยิ้มพยักหน้าแล้วปราศรัย
กอดเส้าเข้าไว้ทั้งสองมือ
เอ๊ะผิดแล้วเราเส้าดอกหรือ
แลดูชื่อว่า จะผูกคอตาย
แกล้งไชยดยกตีนขึ้นป็นปาย
เดินชายเชื่อนอกมานอกชาน
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วีรส

บทละครนอก เรื่อง ไกรทอง มีการปรากฏของรสจำนวน 2 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง ซึ่งจะกล่าวถึงความกล้าหาญต่อสู้ตบตีกันของนางวิมาลากับนางตะเภากว้ ตะเภาทอง ดังบทประพันธ์ที่กล่าวไว้ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 325)

เมื่อนั้น
ร้ายกาจด้วยเป็นชาติกุมภีล
จะเข้าจิกศีรษะนางไม่ได้
หยิกข่วนกอดกั้ววัตแว้ง

วิมาลาบยับยอไม่ถอยหนี
ต่อตีมีกำลังเรี่ยวแรง
ปิดป้องว่องไวเข้มแข็ง
พลิกแพลงผลักไล่ไปมา
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายตะเภากว้ ตะเภาทองก็ไม่กลัวเกรง เข้าตบตีต่อสู้กับนางวิมาลาอย่างกล้าหาญ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 325)

เมื่อนั้น
 ไม่ย่อท้อต่อผู้วิมาลา
 พวกผู้หญิงสาวสาวบ่าวไพร่
 ปากจมูกถูกเล็บจนเลือดซิบ

สองนางซัดแค้นแสนสา
 จนหน้าตาค้างคัวเป็นริ้วยับ
 หลงไหลไล่ทุบกันตบตบ
 บ้างล้มทับพวกเพื่อนพัลวัน
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ภยานกรส

บทละครนอก เรื่อง ไกรทอง มีการปรากฏของภยานกรสจำนวน 3 ครั้งจากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง ภยานกรสที่ปรากฏคือ ความกลัว ตกใจกลัวของนางตะเภาแก้วตะเภาทอง นางวิมาลาและไกรทอง

เมื่อไกรทองเข้าไปห้ามพวกบ่าวไพร่ที่กำลังจะตบตีนางวิมาลา พวกบ่าวไพร่ก็กลัวเกรงไกรทอง จึงทำอะไรนางวิมาลาไม่ได้ ดังบทประพันธ์(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 323)

บัดนั้น
 คาตอกถกเขมรวางเข้าไป
 เห็นเจ้าไกรทองออกกางกั้น
 วิ่งปะทะกันอยู่ไปมา

สาวสาวบ่าวผู้หญิงไม่นิ่งได้
 หมายใจจะตบตีวิมาลา
 ความกลัวตัวสิ้นล้มถลา
 ทาสาซัดสนจนใจ
 (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อนางวิมาลาถูกทำร้ายจนทนไม่ไหวจึงกลายร่างเป็นจระเข้ไล่ขบกัด พวกนางตะเภาแก้วนางตะเภาทองและพวกบ่าวไพร่ต่างก็พากันวิ่งหนีด้วยความหวาดกลัว ดังบทประพันธ์ที่ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 327)

เมื่อนั้น
 ร้องกรี๊ดหวีดวีนไม่สมประดี
 วิ่งปะทะปะกันอลหม่าน
 บ้างขึ้นต้นไม้มีมือตะกาย
 บ้างเรียกพวกพ้องร้องให้ช่วย
 ลื่นกำลังลงนั่งภาวนา

พี่น้องอกสันขวัญหนี
 ทาสีพี่เลี้ยงก็วุ่นวาย
 ลนลานสิ้นล้มผ้าห่มหาย
 ปีนปายไม้ต้นตัดพลัดลงมา
 เจ็บป่วยลำบากลากขา
 กอซ้อกอกว่าเพื่อนไป

สองนางวางว้างเข้ากอดผ้า
 เอ็นดูด้วยช่วยเอาชีวิตไว้
 ลูกได้ผิดแล้วอย่าถือโทษ
 ร้อนนอกหมกไหม้เหมือนไฟเลีย

ความกลัวตัวสั้นหัวนโหว
 นางกุมภีลีใหญ่ไล่ขบเมียด
 พ่อโปรดช่วยขับให้ไปเสีย
 ทิ้งเมียดเสียได้ไม่เอ็นดู

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พิภตสรส

บทละครนอก เรื่อง ไกรทอง มีการปรากฏของรสจำนวน 1 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง พิภตสรสที่ปรากฏ คือ ความรำคาญความเบื่อหน่ายของนางเลื่อมลายนวรรณที่ได้ยินเสียงนางวิมาลากับไกรทอง ทะเลาะกัน ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 342)

เยี่ยมเยียมมองมองแล้วร้องว่า
 ทั้งหมดมเมียมหม่อมผัวล้วนตัวรู้
 จะสาวไล่ให้กาแยงแรงทั้ง
 ไซ้จะแกล้งแสร้งซ้ำปราเปรียบเปรย
 จะมาขึ้นพื้นผอยหาตะเข็บ
 เมื่อกินอยู่ที่ลับแล้วไม่เป็นไร
 จะพลอยให้เพื่อนเมียดเสียรังวัด
 ยิ่งจะลือระยำซ้ำร้าย

อะไรนี่บ่นบ้าน่าหนวกหู
 ไม่อดสูผีสงบ้างเลย
 อื้ออึงมันไม่ตื่นพี่เอียด
 พี่ก็เป็นคนเคยคนเข้าใจ
 หยิกเล็บจะเจ็บเนื้อหรือหาไม่
 จะมาไซ้กลางแจ้งให้แพรงพราย
 ถ้าฉวยพลัดขาดลอยลือคอยหาย
 เป็นสองม่ายสามม่ายน่าอายใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อัทภตสรส

บทละครในเรื่อง ไกรทอง มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 1 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง อัทภตสรสที่ปรากฏ คือ ความอภินิหารเมื่อตอนที่ไกรทองจะลงม่านางวิมาลาที่ถ้ำ ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 334)

ครันถึงฝั่งวังวนชลธาร
 แล้วจุดเทียนชัยมิได้ซ้ำ
 เจ้าไกรทองด่วนเดินมาตามทาง
 มีดหมอเหน็บมันกับบันเอว

จึงโอมอ่านอาคมคาถา
 คงคาแหวกช่องเป็นปล่องเปลว
 น้ำแห่งแข็งกระด้างไม่ไหลเหลว
 ตรงไปปากเหวถ้ำทอง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากผลการวิเคราะห์สวรรณคดีดังกล่าว สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 5 สรุปสวรรณคดีบทพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่อง ไกรทอง

ลำดับที่	สวรรณคดี	จำนวนรสที่ปรากฏ (63 ครั้ง)
1	ศฤงคารรส	9
2	กฤษณารส	5
3	เราทรรส	41
4	หาสยรส	1
5	วีรรส	2
6	ภยานกรรส	3
7	พีภัตสรส	1
8	อัทภูตรส	1
9	ศานตรส	0
10	เสาวรจนี	
	ชมโฉม	0
	ชมสถานที่	0
	ชมธรรมชาติ	0
	ชมกองทัพ	0
	ชมรถ	0
	ชมสัตว์	0

จากตารางนำเสนอข้างต้น จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง ไกรทอง เป็นบทละครที่มีสวรรณคดีที่ปรากฏ 8 รส คือ ศฤงคารรส กฤษณารส เราทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรรส พีภัตสรส อัทภูตรส ซึ่งมีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่องนี้ คือ เราทรรส มีจำนวนการเกิดรส 41 ครั้ง รสรองลงมา คือ ศฤงคารรส มีจำนวนการปรากฏ 9 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ หาสยรส พีภัตสรส อัทภูตรส มีจำนวนการปรากฏ รสละ 1 ครั้ง และไม่ปรากฏ 2 รส คือ ศานตรส กับเสาวรจนี

บทละครนอกเรื่อง มณีพิชัย

บทละครเรื่อง **มณีพิชัย** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีรสวรรณคดีที่ปรากฏในเรื่อง ดังนี้ ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส ภยานกรรล เสาวจรจณี จะพบในบทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร บทชมธรรมชาติ บทชมกองทัพ แต่จะไม่มี การปรากฏรสของ วีรรส พีภัตสรส อัทภูตรล ศานตรล และเสาวจรจณีในบทชมสถานที่ บทชมรถ บทชม สัตว์

ศฤงคารรส

จากการศึกษาบทละครเรื่อง “มณีพิชัย” มีการปรากฏของศฤงคารรสจำนวน 5 ครั้ง จากจำนวนรสทั้งหมด 22 ครั้ง เป็นรสที่แสดงให้เห็นความรักความผูกพัน เชื่อมโยงตัวละคร ที่เกี่ยวข้อง

ท้าวพิชัยนาราชกับพระมเหสีจันทร พระชนกพระชนนีของพระมณีพิชัยต้องโคกเศร้าด้วยความรักและห่วงใยในพระโอรสจะต้องไปเป็นข้าทาสพราหมณ์ดังตอนที่ ดังบทกลอนที่กล่าว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 370)

เมื่อนั้น	สองกษัตริย์โศกศัลย์ไม่กลั้นได้
· สงสารลูกน้อยกลอยใจ	จะต้องไปเป็นข้าพราหมณ์ชั
จะกะตรกกระทรำลำบาก	อดอยากอยู่ในไพรศรี
วันยุบรุ่งร่านใช้พอดี	ทุกทิวาราตรีจะตรอมใจ
ยากแค้นเพราะแทนคุณแม่	ความสัจย์เที่ยงแท้จะหาไหน
พลางกอดลูกยาโคกาลัย	สะอึกสะอื้นให้ไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระมณีพิชัยได้แสดงให้เห็นความรักอันมั่นคงที่มีต่อพระกษัตริย์ผู้เป็นมเหสี เมื่อเห็นเจ้าพราหมณ์ก็คิดว่าเป็นขอพระกษัตริย์ เพราะใจนั้นเฝ้าคิดถึงพระมเหสีตลอดเวลา ส่วนขอพระกษัตริย์ก็ยังคงรักใคร่พระสวามีจึงไม่ไปจากเมืองนี้เฝ้าวนเวียนให้ได้อยู่กับพระมณีพิชัย ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 372)

นั่งพิณจพิศโฉมเจ้าพราหมณ์น้อย
พิศพิศตร์ผ่องผิวใสงาย
รูปทรงสารพัดไม้ขัดขวาง
นวลละอองสองแก้มดังลูกอิน
หรือจะเป็นนวลละอองน้องแก้ว
พลางขยดเข้าใกล้ใจผูกพัน

แหม่มช้อยน่ารักเป็นนักหนา
ดังจันทร์าทรงกลมดนมลทิน
เหมือนละม้ายคล้ายนางยอพระกลิ่น
จะแย้มเอื้อนเหมือนลิ้นทุกสิ่งอัน
เมียพีคนี่แล้วเป็นแมนมั่น
ลืมองค์หลงสำคัญว่ากัลยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กรุณารส

ในบทละคร เรื่อง **มณีพิชัย** จะมีกรุณารสที่ปรากฏจำนวน 1 ครั้ง ของรสรพรรณคดีทั้งหมด ในเรื่องนี้ 22 ครั้ง มีรายละเอียดของรสที่ปรากฏดังนี้

เมื่อทำพิชัยนุราชกับพระมเหสีจันทร์ต้องเสerahโคก เสียพระทัยในการที่จะต้องพลัดพราก จากกันกับพระโอรส เมื่อมณีพิชัยจะไปเป็นข้ารับใช้เจ้าพราหมณ์ ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 370)

เมื่อนั้น
สงสารลูกน้อยกลอยใจ
จะกะตกรกะตรำลำบาก
วันยุงบุงร่านไซ้พอดี
ยากแค้นเพราะแทนพระคุณแม่
พลางกอดลูกยาโคกาลัย

สองกษัตริย์โคกศัลย์ไม่กลั่นได้
จะต้องไปเป็นข้าพราหมณ์ชื
อดอยากอยู่ในไพร่ศรี
ทุกทิวาราตรีจะตรอมใจ
ความสัจย์เที่ยงแท้จะหาไหน
สะอึกสะอื้นให้ไปมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เราทรรส

บทละครนอก เรื่อง **มณีพิชัย** มีการปรากฏของรสนี้มี จำนวน 2 ครั้ง จำนวนรสที่ปรากฏ ทั้งหมด 22 ครั้ง เราทรรสที่ปรากฏ คือ ความโกรธแค้น การทำร้ายร่างกาย

ดังตอนที่ พระมเหสีจันทร์เล่าความจริงว่านางแก้มงใส่ร้ายยอพระกลิ่น เพื่อหาทางขับไล่ นางออกไป ทำวพิชัยนุราชทราบความจริงก็โกรธพระมเหสีจันทร์มาก ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 368-369)

เมื่อนั้น
 แอบองค์แฝงบังฟังคดี
 ชีชะพระมเหสีเอก
 ไล่ถ้อยร้อยความลुकสะไก้
 ชับเมียบเขาพราวไปจากผัว
 ถึงกรุงจีนจะยกทัพมา
 ทั้งแก่กระนี้ไม่หนีเลย
 ขาดิเจ็กกินหมูจะสู้ไทย
 น้อยหรืออี่เดมาเจ้าความคิด
 เสกสรรปั้นน้ำเป็นตัว
 นั้นแลเทวดาจึงอาเพศ
 เจ้าพราหมณ์แก้ไขขึ้นโยนา
 พระพิโรธโกรธเกรี้ยวเคี้ยวฟัน
 ฉวยได้ไม้เรียวเลียวไป

ทำวพิชัยนุราชเรื่องศรี
 ภูมิกวีกรวดตวาดไป
 ทำย่อนยอกโหยกเหยกอย่างนี้ได้
 ช่างไม่สมเพชเวทนา
 ทำตามใจตัวไม่ปรึกษา
 ก็สู้กันสินหาไม่พรั่นใจ
 มึงไม่เคยเห็นฝีมือหรือโฉน
 โกฎิแสนแน่นไปก็ไม่กลัว
 ทูจริตอิจฉาขายหน้าผัว
 เอออะไรไม่กลัวเขานินทา
 ปฏิกเหตุงขบสมน้ำหน้า
 ให้มันม้วยชีวาสาแกใจ
 กระที่บาทท้าวสันมันได้
 แล่นไล่ตีรันนางจันทร์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หасыรส

บทละครในเรื่อง **มณีพิชัย** มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 5 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 22 ครั้ง หасыรสที่ปรากฏ คือ ความตลกขบขันจากกิริยาท่าทางของตัวละคร มีรายละเอียดดังนี้

เมื่อตอนที่พระมเหสียอพระกลืนเดินใกล้ศาลาที่พระมณีพิชัยอยู่จึงนึกอยากจะแกล้งพระสวามีเล่น ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 373-374)

ครันใกล้ศาลาอาศัย
 ข้าเลื่องแลลอดสอดตา
 เห็นพระนั่งกอดเข้าเจ้าจุก
 จึงเด็ดดอกบุปผามาลี
 แล้วลอบเอาไม้เข้าไปเคาะ
 กำทรายปรายชัดขึ้นหลังคา

จึงแอบแฝงพุ่มไม้ใบหนา
 ดวงค์ภัสดาสามี
 ทนทุกข์ทรมานหมองศรี
 ทิ้งไปในที่ศาลา
 เสียงดังเกาะเกาะที่ริมฝา
 แกล้งหลอกกราซาให้ตกใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ภยานกรร

บทละครนอก เรื่อง **มณีพิชัย** เป็นเรื่องที่โดดเด่นที่มีการปรากฏเท่ากับศฤงคารรศ และหาศรศ มีจำนวน 5 ครั้ง จากจำนวนรศที่ปรากฏทั้งหมด 22 ครั้ง ลักษณะของรศที่ปรากฏ คือ ความหวาดกลัว ตกใจกลัว

ดังตอนที่ เจ้าพราหมณ์ทำพิธีรักษาพระมเหสีจันทร์ พอเริ่มทำพิธีกรรมเรียกภูตที่ขบกัดพระมเหสีจันทร์ให้ออกมาดุพิษคืนไป พอตัวที่กัดเลื้อยมา พระมณีพิชัย และนางกำนัลก็หวาดกลัว ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 366)

เมื่อนั้น	พระมณีตระหนกตกประหม่า
สิ้นสติตกใจภาวณา	กลัวงูเห่าเหลือกลาน
ร้องเรียกเจ้าพราหมณ์ให้ช่วยด้วย	ที่จะม้วยชีวิตสังขาร
น้อยหรือนั้นมันเล็กพังพาน	ไม่ได้การแล้วจะไปข้างไหนดี
ฝ่ายฝูงสาวสรรคกำนัลใน	ตกใจตัวสิ้นขวัญหนี
ร้องกรีดหวีดวิ่งเป็นสิงคลี	อึ้งมีไปทั้งวังใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เจ้าพราหมณ์แกล้งพระมณีพิชัย โดยเด็ดดอกไม้ทิ้งในศาลา เอาไม้ไปเคาะข้างฝา กำทรายขัดขึ้นบนหลังคาให้พระมณีตกใจ พระมณีได้ยินคิดว่าเป็นผีก็ตกใจกลัว ดังเช่น บทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 374)

เมื่อนั้น	พระมณีนึกพะวงสงสัย
อะไรนี่ผีสงหรืออย่างไร	อกใจทีกทีกนึกภาวณา
ตัวสิ้นเทาเทานาวสะท้าน	แอบบานประตูนิ่งพิงฝา
ให้สยดสยของพองโลมา	ตกประหม่าหน้าซีดไม่สมประดี
แล้วแข็งจิตคิดมานะเหน็บรัง	ลูกผู้ชายจะมานั่งกลัวผี
ลุกขยับลับล่ออยู่หลายที	ภูมีย่างย่อไปมองดู

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสาวรจณี

บทละครนอก เรื่อง มณีพิชัย มีการปรากฏของรสจำนวน 4 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 22 ครั้ง บทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละครที่เป็นลักษณะการชมความงดงามในรูปร่างหน้าตา ท่าทางของตัวละคร ดังนี้

เมื่อท้าวพิชัยนุราชเห็นเจ้าพราหมณ์ ก็นี้กชมความงดงามในรูปร่างหน้าตาว่างามเหมือนกับยอพระกลืน ดังบทประพันธ์ที่แสดง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 367)

เมื่อนั้น	ท้าวพิชัยนุราชฤาษาย
พิศโฉมเจ้าพราหมณ์งามเพริศพราย	เหมือนละม้ายเทวีศรีสะเก
หน้าตาจิ้มลิ้มยิ้มแย้ม	สองแก้มนวลลอกดังปอกไข่
จิ้งตรัสแก่พระมณีพิชัย	เหมือนเมี้ยเจ้ากระไรไม่ผิดเพี้ยน
เอวองค์อรชรอ่อนแอ้น	แขนแมนรูปร่างเหมือนอย่างเขียน
กิริยามารยาทแนบเนียน	พระพิณจพิศเพี้ยนไม่วางตา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระมณีพิชัยปรนนิบัติพัดวีให้เจ้าพราหมณ์เมื่อนอนหลับ และนั่งมองเห็นความงดงามของเจ้าพราหมณ์ ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 372)

นั่งพิณจพิศโฉมเจ้าพราหมณ์น้อย	แซมซ้อยน่ารักเป็นนักหนา
พิศพักตร์ผ่องผิวใสภา	ดังจันทร์าทรงกลดหมดมลทิน
รูปทรงสารพัดไม้ขัดขวาง	เหมือนละม้ายคล้ายนางยอพระกลืน
นวลละของสองแก้มดังลูกอิน	จะแย้มเยื้อนเหมือนสิ้นทุกสิ่งอัน
หรือจะเป็นนวลละของน้องแก้ว	เมี้ยที่คนนี่แล้วเป็นแมนมัน
พลางขยดเข้าใกล้ใจผูกพัน	ลืมนองค์หลงสำคัญว่ากัลยา
	(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เจ้าพราหมณ์ต้องการจะพิสูจน์ คือชื่อสัตย์ของพระมณีพิชัยที่มีต่อนางจึงแก้งบอกพระมณีพิชัยว่า นางจะไปป่าเดี่ยวจะน้องสาวมาอยู่เป็นเพื่อน นางก็ลงศาลาไปแปลงร่างสวยเหมือนยอพระกลืน ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 373)

รูปทรงคงเป็นยอพระกลิ่น	งามสิ้นสารพัดไม่ขัดข้อง
ผิวพรรณโสภาคีงามทาทอง	ผัดหน้านวลละอองยอโย
นุ่งโกไลยะพัสดร์ผ้าทิพย์	ห่มสีทับทิมขลิบสุกไส
เข็มขัดประจำยามงามวิไล	สอดใส่สร้อยสะอึ่งพริ้งพราย
สวมกำไลใส่แหวนงูเพชร	แต่ละเม็ดคำเมืองเรืองฉาย
อรรชรอ่อนแอ้นกรีดกราย	ดำเนินเดินชายเข้ามา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากผลการวิเคราะห์หรือสรรพนคดีดังกล่าว สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 6 สรุปรสรรพนคดีบทพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่อง มณีพิชัย

ลำดับที่	สรรพนคดี	จำนวนรสที่ปรากฏ (22 ครั้ง)
1	ศฤงคารรส	5
2	กรุณารส	1
3	เราทรรส	2
4	หาสยรส	5
5	วีรรส	0
6	ภยานกรส	5
7	พีภัตสรส	0
8	อัทภูตรส	0
9	ศานตรส	0
10	เสาวรจณี	
	ชมโฉม	4
	ชมสถานที่	0
	ชมธรรมชาติ	0
	ชมกองทัพ	0
	ชมรถ	0
	ชมสัตว์	0

จากตารางนำเสนอข้างต้น จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง **มณีพิชัย** เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 6 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส ภยานกรส เสาวรจนี ไม่ปรากฏรสวรรณคดี 4 รส คือ วีรรส พิภตสรส อัทภูตรส ศานตรส มีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 22 ครั้ง มณีพิชัยเป็นบทละครที่มีรสโดดเด่นเท่ากันทั้งสามรส คือ ศฤงคารรส เราทรรส ภยานกรส มีจำนวนรสประเภทละ 5 ครั้ง ส่วนรสที่รองลงมา คือ บทชมโฉม มีจำนวนการปรากฏ 4 ครั้ง และรสที่มีน้อยที่สุด คือ กรุณารสมีจำนวน 1 ครั้ง

บทละครนอกเรื่อง คาวี

บทละครนอก เรื่อง **คาวี** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีรสวรรณคดีที่ปรากฏในเรื่องดังนี้ ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรส พิภตสรส อัทภูตรส เสาวรจนีจะพบในบทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร ส่วนรสที่ไม่ปรากฏ คือ ศานตรส และเสาวรจนีในบทชมสถานที่ บทชมธรรมชาติ บทชมกองทัพ บทชมรถ บทชมสัตว์

ศฤงคารรส

บทละคร เรื่อง **คาวี** พบศฤงคารรสที่ปรากฏมีจำนวน 9 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง เป็นรสที่แสดงให้เห็นความรักอันบริสุทธิ์ ที่เชื่อมโยงตัวละครที่เกี่ยวข้อง ทำให้เกิดลักษณะของความรัก ได้แก่ ความรักระหว่างบิดามารดากับบุตร ความรักระหว่างสามีภรรยา ความรักระหว่างพี่น้อง

ในบทละคร เรื่องคาวี มีบทที่แสดงให้เห็นความรักความห่วงใยของท้าวพรหมจักรที่มีต่อพระราชบุตรี คือนางผมหอมหรือพระนางจันท์สุดา จึงนำไปซ่อนไว้ในกลอง ดังเช่นประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 400)

เป็นลูกสาวท้าวพรหมจักร

แต่เมื่อนั้นพลไพร่ไม่มี

ที่โนวังยังแต่นางผมหอม

บิดาซ่อนนางไว้ที่ในกลอง

ปิ่นปักจันทราบุรีศรี

นกอินทรีกินตายเสียกายกอง

งามพร้อมสารพัดไม่ขัดข้อง

จงทราบละอองพระบาท

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนนางคันทมาลีมีเหตุของท้าวสันนุราชพระสวามี เห็นพระสวามีหลงใหลเฝ้ากอดผอบ ไม่ยอมอาบน้ำ ก็เกิดความรักความห่วงใยสามี ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 398)

เมื่อนั้น	นางคันทมาลีมี
เห็นพระพรำกำสรดไศกี	จึงเข้าไปในที่บรรทม
แล้วนางทูลทักภัสดา	พระอย่าไศกเศร้าด้วยผ้าผม
จงคิดรั้งรักหักอารมณ์	แม้เคยคู่สู่สมไม่คลาดแคล้ว
หยุดยั้งตั้งสติตริตรวง	ดับความมัวหมองให้ผ่องแผ้ว
ทรงพระชราหนักหนาแล้ว	ทูลกระหม่อมเมียแก้วจงหักใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อคราวที่พระหลวิชัยเห็นดอกบัวเหี่ยวเฉาก็รู้ได้ว่าพระเชษฐามีอันตราย พระหลวิชัย ก็เศร้าโศกเสียใจด้วยความรักและห่วงใย ดังบทประพันธ์ที่กล่าวไว้ว่า (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 427)

เดินพลางทางคะนึ่งถึงน้อง	ครวญคร่ำรำร้องเรียกหา
โอ้เจ้าควาวิของพี่ยา	แก้วตาจะเป็นประการใด
พระขรรค์นี้ชีวิตก็ยอมรู้	มาตั้งอยู่ไกลองค์น่าสงสัย
ชะรอยคนฆ่าฟันเจ้าบรรลัย	พี่จึงไม่ประสบพบพาน
ใครหนอสามารถอาจอง	แก่งมาจำนงจงผลาญ
ล้างซีพี่น้องชายกุวยปราณ	ไม่นานจะได้เห็นกัน
กูจะทำทดแทนให้แสนสา	แล้วเนื้อเกลื้อหาจนอาสัญ
รำพลางทางเสด็จจรจรัล	ทรงธรรม์เที่ยวแสวงทุกแห่งไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

กรณารส

บทละครนอก เรื่อง คาวี เป็นรสที่ปรากฏโดดเด่นรองมาจากเรทรรส มีจำนวน 17 ครั้ง จากจำนวนรสที่มีการปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง

พระมหีสัจจันทรสุตาร้องให้สงสารพระสวามีที่ได้รับความทุกข์ทรมานกายร้อนรนจะขาดใจ เสียใจที่พลาดท่าเล่าความลับของพระคาวิให้ยายเฒ่าฟัง ดังบทกลอนที่กล่าวไว้ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 407)

เมื่อนั้น	พระคาวิร้อนรนไม่ทนได้
เจียนจักพิณาขาดใจ	แลไปดูยายก็หายตัว
เรียกเมียว่าช่วยที่ด้วยเจ้า	ครั้งนี้เฒ่ามันฆ่าตัว
เรียกพลางองค์ล้นอยู่รันรวั	ค่อยทรงตัวขึ้นจากคองคาลัย
จะยืนยั้งตั้งกายก็ไม่ตรง	นางโอมยงเข้าประคองแล้วร้องไห้
ล้มลงกลางหาดจะขาดใจ	ภูวไนยรำสั่งบังอร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อพระนางจันทรสุตาเห็นพระคาวิสลบไป นางก็เศร้าโศกเสียใจ ร้องไห้เพราะความผิดของตนเอง เสียใจที่ทำให้พระคาวิตาย นางร้องไห้จนสลบไป ดังบทกลอนที่กล่าว (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 409)

โอ้พระทูลกระหม่อมของเมียเอ๋ย	พระคุณเคยปกเกล้าเกศา
อยู่เย็นเป็นสุขทุกเวลา	วันนี้มาจากองค์พระทรงฤทธิ์
เพราะเมียชั่วช้าพาชื่อ	เชื่อก็อ้อเฒ่าทูลจริต
บอกความลับมันไม่ทันคิด	จนพระสิ้นชีวิตวายวาง
พ่อเจ้าประคุณของน้องเอ๋ย	กรรมสิ่งไรเลยได้เคยสร้าง
จึงมีเฒ่ามาตามล้าง	เรศร้างภัสตามาแต่ตัว
นำสงสารปานนี้ผ้าแก้ว	จะตรำแดดอยู่แล้วพระทูนหัว
ยังคิดขุ่นข้องหมองมัว	ทอดตัวเกลือกกลิ้งนึ่งไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เราทรรส

บทละครนอก เรื่อง คาวิ เป็นรสนที่มีการปรากฏโดดเด่นมากกว่ารสนอื่นในเรื่องและมีจำนวนการปรากฏของรสน 46 ครั้ง จากจำนวนรสนที่ปรากฏในเรื่อง 112 ครั้ง

เมื่อท้าวสันนุราช ได้จันท์สุดา มาอยู่ที่เมือง ก็พยายามพูดจาเกี้ยวนาง ปลอบเอาอกเอาใจ ฝ่ายพระมเหสีจันท์สุดา มีแต่ความเกลียดและชิงชังในตัวท้าวสันนุราช ก็จะด่าด้วยคำหยาบคาย ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 412)

เมื่อนั้น	จันท์สุดาไม่กลัวทำหว่าร่อ
ตบมือชี้หน้าด่าทอ	เคืองขัดตัดพ้อภูวไนย
อย่าอวดโอ้อิ่งว่ามั่งมี	หานิยมยินดีของมึงไม่
พูดจาบ้าล้าโง่งโง่งไป	คนอะไรใครบ้างอย่างนี้
ไม่คิดว่าแก่เฒ่าจะเข้าโลง	ยังโอ้อิ่งทำหว่าร่อมาบัดนี้
ไม่ช้านักสักปีหนึ่งสองปี	จะได้เกี่ยวกับผีที่ป่าช้า
นำหว่าร่อทั้งทุกซอกทุกซอก	คือด้านชานชมหนักหนมหนักหนา
ดูเหมือนมิใช่ท้าวพระยา	เวทนาเชิญไปเสียให้พ้น

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ส่วนบทโกรธแค้นที่เกิดจากความหึงหวง ของพระมเหสีคันทมาลีที่มีความหึงหวง พระสวามี เมื่อเห็นพระนางจันท์สุดา ยอมรับท้าวสันนุราช ไม่ปฏิเสธเหมือนก่อน สร้างความโกรธแค้น หึงหวงให้กับนางคันทมาลี นางจึงพูดประชด เหน็บแนมให้พระนางจันท์สุดา ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 448)

วาเอยวาจา	น้อยหรือช่างโอภาปราศรัย
อูแม่เอ่ยจะซุบให้เข้าใจ	ทำไมกับอี่เฒ่าเฝ้าประตู่
มันจะงามมิงามก็ตามที่	อาภัพอัปรีไม่ควรคู่
เร่งหาฤกษ์เกิดพอให้หมอดู	จะได้เสกสมสู่นางสาวน้อย
นำชมสมเป็นมเหสี	ท่วงทีกริยาไม่ราถอย
มีบุญประเสริฐเลิศลอย	จะได้พลอยเกื้อหน้าพระสวามี
แน่นางรูปงามขอถามไถ่	รู้จักมั่งหรือไม่ผิวใครนี้
ไม่เสียดายพักตราจะระคาย	เจ้าของเขามีมาช่วงชิง
ชะช่างมารยาพิราภล	ทั้งระแบบแยบยลขยันยิ่ง
แต่แรกเห็นแก่ห้องมโหฬาร	ทำสะบัดสบึงชิงชัง
เดี๋ยวนี้หนุ่มน่ารักทำอ้ออ้วน	เข้านั่งชิดสะกิดกวนให้เกาหลัง

ไม่อดสูผู้คนที่รั้ววัง

เจ้าข้าเอ๋ยใครมั่งเขาอย่างนี้
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายนางจันท์สุตาก็โกรธแค้นที่นางคันทมาลีมาด่าว่า พุดจ๋าว่าเหน็บแนมนางจึงได้เถียง
อย่าไม่ลดละ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 448)

เมื่อนั้น
ยิ้มเยื่อนเป็นอนหน้าดูสามี
อื้เฒ่านี้ชั้นจริงหยิ่งเย่อ
คิดพลางทางเดินออกไป
เออนี้อะไรเล่าไม่เข้าการ
ร้องแรกตะโกนโพนทะนา
แรกเริ่มเดิมทีสามีท่าน
ข้ามิได้ปลดปลงลงใจ
ตาหูชานชมไม่คมสัน
เดี๋ยวนี้ซุบตัวใหม่วิไลลักษณะ
อย่าว่าแต่รุ่นราวสาวแล้ว
ขึ้นอารมณ์ข่มใจมิใคร่ลง
ทำเทียมเลียมลวนจะชวนขึ้น
โกรธาตาแดงมาแผลงฤทธิ์
แน่พระมเหสีอย่ามีฉาว
จงคืนเอาผิวของตัวเองไป

จันท์สุตาทิ้งว่าน่าบัดสี
แล้วเทวีตริตริกนี้ใน
กุล่อเล่นให้เก้อก็จะได้
ใส่โคล้แกล้งกล่าววาจา
จะมาพาลโกรธซึ่งหึงสา
เย้ยหยันหยาบช้าประชดใคร
มาเกี่ยวพานพุดจาปราศรัย
ด้วยเห็นภวไฉนนั้นแก่นัก
เสวยหมากตะบันฟันฟางหัก
หนุ่มน้อยน่ารักรูปทรง
ถึงเฒ่าแกก็คิดพิศวง
ตลิ่งหลงแลเล็งเพ่งพิศ
ท่านก็ไม่อยากยื่นมือสะกิด
หงุดหงิดงุ่นง่านทะยานใจ
ซุบตัวให้สาวขึ้นเสียใหม่
ว่าพลางทราวม้วยก็หัวเราะ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

มเหสีคันทมาลีได้ฟังพระนางจันท์สุตา พุดเหน็บแนมให้ว่านางแก่อยากได้ผัวคืนก็ต้องไป
ทำสาว สร้างความโกรธแค้นให้นางคันทมาลี นางจึงด่าว่าและพุดประชดประชันใส่นางจันท์สุตา
ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 449)

แค้นเอ๋ยแค้นจริง
ขึ้นหน้าทำทายเป็นทะเลาะ

เจ็บปวดยวดยิ่งกว่าปลิงเกาะ
จะใคร่จะให้เพราะสาแก่ใจ

จริงอยู่คะข้าเจ้ามันเฒ่าแก่
เป็นลักษณะของเจ้าจงเอาไว้
อย่าพักมาหัวเราะเยาะเย้ย
ถึงผิวรักหนักหนาทำเนา
เชื้อรูปเชื้อร่างเหมือนนางฟ้า
ใส่น้ำมันจันทร์เจืออยู่เป็นนิจ
เอาผมลอยน้ำมาเสียดหาคุ
ลืมหันเมียดหวงเข้าช่วงชิง
คันมือคันไม้ใคร่ทุบ

สองตาท่านจะแลดูที่ไหน
จะคืนให้ข้าไยนางนงเยาว์
เกินเลยเหลือกำลังไม่ฟังเจ้า
อีเฒ่าจะพรั่นพริ่งอย่าฟังคิด
ทั้งเกศาหอมฟุ้งจรุงจิตต์
ความคิดแยบคายเจ้าหลายชั้น
จนได้ชู้ชอบใจดังไผ่ผืน
มาผูกพันพะวงหลงรูปชুব
จะทำกุให้กลิ้งเป็นลูกชลบ
เอาสักสองสามอุบดอกกระมัง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระนางจันท์สุตา โกรธแค้นท้าวสันนุราชเป็นอย่างมากถึงแม้ว่าท้าวสันนุราชจะพยายามไปปลอบประโลม เอาอกเอาใจ พุดจาเกี่ยวกับจะถูกตำว่ากลับมาทุกครั้ง พระนางจันท์สุตาโกรธแค้นมากจึงทำร้ายท้าวสันนุราช ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 424)

เมื่อนั้น
ชู้ชาติประหลาดเหลือเบือจะตาย
ยังจะขึ้นยืนมือมาย้อหยอก
เหลือแค้นแน่นนอนยกหมอนอิง
ช่างกะไรไ้หมอมไม่นอนหลับ
แม้มีไม้ไถ่ลัดตัวหัวจะนอ
เนื้อตัวหัวฟูไปอยู่ไหน
หรือฟังเล่นเย็นฉ่ำเหมือนน้ำมนต์
ไม่ว่าเล่นเห็นลึกลอย่านึกหมาย
ลุกขึ้นกระที่บเตี้ยเสียงตึงตึง
พานหมากพานพลูที่อยู่ใกล้
ฉวยน้ำซ้าสาตราดรด

จันท์สุดาร้องกรีดหวีดว้าย
ช่างไม่อายชายหน้าบ้ำจริงจริง
เดี๋ยวนี้อกจะได้ชมคารมหญิง
กระแทกทิ้งลงตรงหน้าแล้วคำทอ
จนเขาขับขึ้นเกี่ยวไปเจียวหนอ
ใจคอไม่ลั่นเหมือนหมื่นทน
จึงทนได้ให้เขาตำดั่งท่าฝน
ช่างผิดคนทนทานด้านดิง
ตายร้ายตายดีก็ทีหนึ่ง
ดีอติงดูจะไม่ละลด
ก็ปิดไปเบรื่องปร่างขว่างเสียหมด
ทำประชดชิงชิงรังแก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

หасыรส

บทละครนอก เรื่อง **คาวี** มีการปรากฏของรสจำนวน 8 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง มีลักษณะของหасыรสที่ปรากฏ คือ ความตลกขบขันจากคำพูด ความตลกขบขันจากกิริยาอาการ

ความตลกขบขันจากคำพูด ดังตอนที่ท้าวสันนุราชมาหานางจันท์สุดาที่พูดลอบประโลมเอาอกเอาใจ พุดจาเกี่ยวนาง ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 412)

ทราวมเอยทราวมสงวน
ถึงเจ้าโกรธโกรธว่าประชด
อย่าเยาะเย้ยเลยเจ้าว่าเถ้าแก่
อันอายุอานามกับทราวมวัย
อย่าชิงชังรังเกียจที่หนุ่มแก่

อย่ารัญจวนครวญคร่ำกำสรด
จะออมอดไม่ถึงอรไท
พี่แพ้พินดอกจะบอกให้
เห็นจะไม่กะไรกันนัก
จงชมแต่ยศถาบันดาศักดิ์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

นางจันท์สุดาหัวเราะเยาะเย้ยด้วยความโกรธจึงร้องด่าท้าวสันนุราชซึ่งฟังแล้วขวนขบขันจากคำที่นางด่าท้าวสันนุราช ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 412)

ไม่คิดว่าแก่เฒ่าจะเข้าโลง
ไม่ช้านักสักปีหนึ่งสองปี
นำหัวร่อทั้งทุกซ่สนุกจ้าน
ดูเหมือนมิใช่ท้าวพระยา

ยังโอ้โง่งทำหนุ่มหน้าบัดสี
จะได้เกี่ยวกับผีที่ป่าช้า
คือด้านชานชมนักหนมนักหนา
เวทนาเชิญไปเสียให้พ้น

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ความตลกขบขันจากกิริยาอาการ ดังตอนที่ท้าวสันนุราช เห็นนางจันท์สุดาโกรธและเกลียดตนมากก็ทำเสน่ห์ และรีบเอาน้ำมนต์ไปอาบ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 421)

ไขสุหร่ายสายชลดั่งฝนตก
รดน้ำมนตร์ล้นเหลือเชื้ออาจารย์

อาบอุทกธารากระยาसनาน
จงบงกัสนันสะท้านทั้งกายา

บรรจทรงสุคนธ์มนตร์หอมเสก
ผงดินสอใส่พระหัตถ์ผัดพักตรา
หยาบยกกระจกใหญ่ใส่คั่นช่อง
ดูเป็นหนุ่มหน้าชมสมกับนาง
เสวยพระศรีสงทรงเคี้ยว
นุ่งนอกอย่างวางชายกรายกรีดริม
ไพฑูรย์ธำมรงค์ทรงก้อย
คาดเข็มขัดประจำยามงามสุดใจ

นางตัวเอกไม่แคล้วพี่แล้วหนา
ลูปไล่ไปมาทั้งสารพวงค์
เทียนตั้งนั่งมองส่องสว่าง
อวดหอมหัวร่อพลางทางแยมยืม
ลักประเดี้ยวทันใจเอาไม่จิ้ม
สีทับทิมคล้องคอพอพระทัย
ตำราพลอยว่าหญิงมักรักใคร่
พวงมาลัยใส่ข้อมือถือยามดม

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ยายเฒ่าทศประสาทโดนตี เป็นรอยยับรู้ว่าควาวิมาถึงในวัง ก็กลัวจะถูกฆ่า จึงจะเอาความลับนี้ไปบอกนางคันทมาลี ฝ่ายนางคันทมาลีได้ยินเสียงเหมือนมีคนมาคิดว่าผิวมาหาก็ทำกิริยาอาการเขินอาย เหมือนสาว ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 467)

เมื่อนั้น
ได้ยินเสียงกรุกลุกขึ้นมอง
ทำหลบเสียงเอียงอายซม้ายซม้อย
ผินหลังนั่งตัดกิริยา
แล้วหยาบพานหมากมาหามะกรูด
นั่งหยัดตัดจรีตกรีดนิ้ว
แล้วแก้งทำทิงพัดสบัดหน้า
ครั้นผิวไม่เข้ามาเหมือนอารมณ์
แลเห็นเป็นเฒ่าทศประสาท
เหลือวซ้ายแลขวาควาไม้

นางคันทมาลีเศร้าหมอง
หมายว่าผัวย่องตามลงมา
ยืมน้อยยืมใหญ่อยู่ในหน้า
ชักผ้าห่มปิดทำบิดพลั่ว
เอาเล็บชูดแกะกั้มดมผิว
หยาบพัดด้ามจิวมาโบกลม
แค้นหนักหนาอะไรได้ผ้าห่ม
ลงจากแท่นบรรทมเดินออกไป
พยาบาทหุ่นหันมันได้
เคื่องซุ่นหมุนไปจะตีรัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

วีรรส

บทละครนอก เรื่อง **ควาวิ** มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 4 ครั้ง จากจำนวนรสนที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง มีรายละเอียดของวีรรส ดังนี้

นางคันทมาลีทราบความจริงจากยายเฒ่าจึงบอกให้หลานชื่อไวยัทมาช่วยตนกองทัพ
ของไวยัทมาถึงหน้าประตูเมือง ก็ฟังประตูเมือง พระคาวีเห็นข้าศึกเข้ามาก็ไม่กลัวเกรงรีบออกไป
ต่อสู้กับศัตรู ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 477)

บัดนั้น	พระคาวีมีฤทธิสิทธิ์ศักดิ์
เห็นโยธาเข้าศึกฮึกฮัก	โหมหักเข้ามาจะราวี
จึงแกว่งพระขรรค์ไล่ฟันฟาด	แล้วลงจากปรางค์มาศปราสาทศรี
มิได้ย่อท้อต่อไพร่	หยุดยืนอยู่ที่กลางซาลา
พระจึงตั้งจิตพิชฐาน	คิดถึงพระอาจารย์ณานกล้า
ข้าจะแกว่งพระขรรค์อันศักดิ์ดา	ขอให้โยธาทิ้งออกต่อยุทธ์
เสียดกลางทางแกว่งพระขรรค์ชัย	เป็นผู้คนพลไพร่อุตุลุด
ล้วนถือเครื่องศาสตราอาวุธ	เข้ารบรับสู้ประยุทธ์กับไพร่

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ภยานกรส

บทละครนอก เรื่อง คาวี มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 13 ครั้ง จากจำนวนรสนี้ที่ปรากฏ
ทั้งหมด 112 ครั้ง การปรากฏของรสนี้ จะมีลักษณะของการตกใจกลัว หวาดกลัว มีรายละเอียดดังนี้
เมื่อพระนางจันทิ์สุดา ยอมรับในท้าวสันนุราชที่พระคาวีแก้งแปลงตัวมา สร้างความ
โกรธแค้นมเหสีคันทมาลี ทั้งสองทะเลาะกัน พระนางจันทิ์สุดาเห็นยายเฒ่าทศประสาท ก็โกรธแค้น
คว่ำไม้ไผ่ตี มเหสีคันทมาลีก็ตีเพราะยายเฒ่าเป็นคนพาพระนางจันทิ์สุดามาทำให้ผิวไม่รักนาง
นางคันทมาลีเห็นยายเฒ่าก็ทุบตี ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545,
หน้า 454)

บัดนั้น	ยายเฒ่าทศประสาทตัวสิ้น
ต้องตีต้องตบหลบไม่ทัน	งกั้นลูกล้มไม่สมประดี
ร้องขอโทษพลางครางออก	วิ่งตะกายเข้ากอดพระฤาษี
แล้วคิดกลัวอาญาพระคาวี	ลนลานคลานหนีแก้กั๊ง
ปากบ่นภาวนาว่าออกเปื้อน	ไหลเลื่อนเอาหน้ามาเป็นหลัง
แม่จันทิ์สุดาช่วยด้วยสักครั้ง	ลูกจะม้วยชีวังเป็นมันคง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พระคาวิกับพระมเหสีจันทสุด บรรทมอยู่ด้วยกันได้ยินเสียงคนโห่ร้องก็ก้องสนั่นหวั่นไหว ตกใจตื่นรีบเปิดหน้าต่างก็เห็นกองทัพศัตรู ผู้คนในต่างตื่นตระหนกตกใจกลัว ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 475)

บัดนั้น	แสนสาวทำวณางน้อยใหญ่
เห็นผู้คนอลหม่านทั้งวังใน	ต่างตระหนกตกใจวุ่นวาย
ร้องกรีดหวีดหวาดกลาดเกลื่อน	วิ่งโตนเพื่อนหกล้มผ้าห่มหาย
แต่บรรดาเจ้าโขนเจ้าช้วนาย	วุ่นวายวิ่งปะทะปะกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

พิภตสรส

ในบทละครนอก เรื่อง คาวิ มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 6 ครั้ง ของจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง พิภตสรสที่ปรากฏจะมีลักษณะ ดังนี้

กล่าวถึงรูปร่างลักษณะหน้าตาของท้าวสันนุราชอยู่กับมเหสีคันทมาลีอยู่ด้วยกันมา ท้าวสันนุราชมีอายุได้ 64 ปี มีรูปร่างหน้าตา ดังบทกลอน (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 397)

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสันนุราชจอมกษัตริย์
เสวยราชย์ธานีบุรีรัตน์	กรุงพัทลุงวิสัยสุวรรณยา
ท้าวมีอัคเรศมเหสี	ชื่อคันทมาลีเสนาหา
อยู่ด้วยกันแต่หนุ่มคุ่มชรา	ชันษาหกสิบสี่ปีปลาย
หน้าพระทนต์บนล่างห่าง	ดวงพระพักตร์เหยี่ยวเห็นเส้นสาย
เกศาฟุ้งจะประปราย	รูปกายชายจะมีเนื้อ
พระเสวยมือละขามสามเวลา	ทรงกำลังวังชาประหลาดเหลือ
พอใจเกี่ยวผู้หญิงยิ่งเรือ	ผูกพันพันเผื่อไม่เบื่อใจ
ราวกับหนุ่มคลุ้มคลั่งนั่งบ่น	จะหางามเล่นสักคนหนึ่งให้ได้
รำพึงคะเนนั่งคิดเป็นนิจไป	มิได้ว่างเว้นสักเวลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เมื่อพระนางจันท์สุดาเห็นท้าวสันนุราชมาพูดจาเกี้ยวนาง นางก็มีความรังเกียจขะแยง ท้าวสันนุราชมาก นางก็ตำหนิด้วยคำหยาบ บางครั้งก็ขว้างปาสิ่งของเข้าใส่ ดังเช่น (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 423)

เมื่อนั้น	จันท์สุดานึกในช่างไม่เกื้อ
ซังน้ำหน้าบ้ำเคอะกะเซอะกะเซอ	เปื้อยื้อยื้อหยิ่งจริงจริงเจียว
จะหนุหันโมโหได้ตอบเล่า	เหมือนทำให้อ้ายเฒ่ามันเฝ้าเกี้ยว
ให้พูดจาบ่าบ่นอยู่คนเดียว	นางซัดใจไม่เหลียวไม่แลดู

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายแม่สีคันธมาลารู้ว่านางจันท์สุดายอมเป็นมเหสีท้าวสันนุราช นางก็แค้นใจจึงแต่งตัวไปหาท้าวสันนุราช พอไปถึงก็เคาะให้พระสวามีหันมาดู ฝ่ายพระควาวิที่ปลอมเป็นท้าวสันนุราชหันไปดู ก็ทำเป็นเขินอายเดินซ้ำเลื่อง กรีดกรายไปหาพระควาวิ สร้างความรำคาญใจให้พระควาวิ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 445)

เมื่อนั้น	พระควาวินึกในใจหมาย
อีอุบาทว์บัดสีไม่มีอาย	มาเขี้ยวชวนชวนชายได้ลงคอ
เห็นมันจะมันหมายเอาว่าผัว	จึงแต่งตัวเต็มประดาขึ้นมาล่อ
ดูที่กิริยาเป็นบ้ายอ	นำหัวร่อน้อยหรือนั่นขันลั่นดี
ซ้ำเลื่องดูเมียขวัญจันท์สุดา	แล้วแลดูตาพระฤาษี
ทำเมินเสียมิได้ไยดี	จู้จี้คร้านรำคาญใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

อัทภูตรส

บทละครนอก เรื่อง **ควาวิ** มีการปรากฏของรสนี้จำนวน 5 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง เป็นอัทภูตรสที่เกิดจากความอภินิหารมหัศจรรย์ มีรายละเอียดการปรากฏรสดังนี้

ท้าวสันนุราช พยายามพูดปลอบใจ เขาอกเขาใจพระนางจันท์สุดา แต่นางก็ไม่ยอมใจอ่อน เมื่อท้าวสันนุราชเข้าใกล้ตัวพระนางจันท์สุดาก็จะร้อนไปทั้งตัวจนทนไม่ได้ ดังบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 412-413)

เมื่อนั้น
จะเล่าโลมโถมนางนฤมล
อำนาจนางชื่อสัตย์ต่อภัสดา
จึงเสด็จย่างย่องจากห้องใน
ตักวารีรดหมดแม่ขัน
หยิบเครื่องสุคนธามาละลาย

ท้าวสันนุราชคิดขัดสน
เห็นไม่หย่อนผ่อนปรนก็จวนใจ
พระราชาร้อนรนไม่ทนได้
รีบไปสงชลกระวนกระวาย
แต่กระนั้นร้อนใจมิใคร่หาย
ลูบชโลมโสมกายค่อยคลายร้อน
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

เสาวรจณี

บทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร

บทละครนอก เรื่อง **คาวี** มีการปรากฏของรสจำนวน 4 ครั้ง จากจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง เสาวรจณีบทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร มีลักษณะของรสดังนี้

ในบทละครนอก เรื่อง **คาวี** จะปรากฏเสาวรจณีในบทชมโฉมหรือชมความงามงดงามในรูปร่างหน้าตาของตัวละคร เหมือนดังเช่น ท้าวสันนุราช ชมความงามของพระนางจันท์สุดา ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 410)

พระพิณพิศโฉมจันท์สุดา
ผิวเนื้อเรื่อเหลืองเรืองรอง
อรชรอ่อนแอ้นเวยองค์
ตะลึงแลดูนางไม่วางตา

นางในได้ฟ้าไม่มีสอง
พักตร์ผ่องเพียงดวงจันทร์ธา
เนตรขนงนารักนักหนา
พระราชายิ้มยิ้มกระหิ่มีใจ
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฝ่ายมเหสีคันทมาลีรู้ว่าพระนางจันท์สุดาไม่รังเกียจท้าวสันนุราชแล้วนางคันทมาลีก็กลุ้มใจ กลัวท้าวสันนุราชจะไม่รักนางนางคันทมาลีจึงอาบน้ำแต่งกายให้สวยงามเพื่อไปหาท้าวสันนุราช ดังเช่นบทประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2545, หน้า 444)

คิดแล้วสงรงน้ำชำระกาย
ลูบไล่ขัดสีขวีวรรณ
น้ำดอกไม้มเทศหากว่าจะทั่ว
กระจกตั้งนั่งส่องมองดูเงา
หวีกระจายรายเส้นขนเม่นสอย

ขมิ้นผงลงละลายเป็นคอนขัน
ทรงกระจะจวงจันทน์กลั่นเกล้า
ชโลมทั้งเนื้อตัวเหมือนปล่อยเต่า
จับเขม่ากันไรไปปล่ปลิว
ผัดหน้านั่งตะบอยบีบลิ่ว

เสกขี้ผึ้งสีปากพลางทางวาดคิ้ว	นุ่งผ้ายกริ้วมีราคา
เอาสไบปักทองเข้าลองหม่ม	นึกชมสมตัวเป็นหนักหนา
จะแต่งไปอวดมันจันท์สุดา	น้ำหน้าอ้อจัญไรไหนจะมี
คาดเข็มขัดประจำยามงามล้ำ	ทองคำน้ำหนักสักสิบสี่
กำไลลงยาราชาวดี	มั่งมีได้มาแต่ตายาย
ใส่แหวนเพชรเม็ดแดงหัวแมงปอ	เขามาต่อห้าซึ่งยังไม่ขาย
พิศดูตัวพลางทางยิ้มพราย	กรุยกรายออกจากตำหนักนาง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

จากผลการวิเคราะห์สรุปรศวรรณคดีดังกล่าว สรุปลงเป็นตารางได้ดังนี้

ตาราง 7 สรุปรศวรรณคดีบทพระราชนิพนธ์บทละครนอก เรื่อง คาวี

ลำดับที่	รศวรรณคดี	จำนวนรศที่ปรากฏ (112 ครั้ง)
1	ศฤงคารรส	9
2	กรุณารส	17
3	เราทรรส	46
4	หาสยรส	8
5	วีรรส	4
6	ภยานกรร	13
7	พีภัตสร	6
8	อัฏฏตร	5
9	ศานตร	0
10	เสาวรจณี	
	ชมโฉม	4
	ชมสถานที่	0
	ชมธรรมชาติ	0
	ชมกองทัพ	0
	ชมรถ	0
	ชมสัตว์	0

จากตารางนำเสนอข้างต้น จะเห็นได้ว่าบทพระราชนิพนธ์ เรื่อง คาวี ปรากฏรสของความ โกรธ แค้นเคือง หรือ เราทรรส อย่างโดดเด่นเป็นบทรหะครมีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 9 รส ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรรต พืภัตสรส อัทภูตรส เสาวรจนี และไม่ปรากฏ 1 รส คือศานตรส มีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทรหะครเรื่องนี้ คือ เราทรรส มีจำนวนรส 46 ครั้ง รองลงมาคือ กรุณารส มีจำนวนการปรากฏ 17 ครั้ง ส่วนรสที่ ปรากฏน้อยที่สุด คือ วีรรส และบทชมโฉม ซึ่งมีจำนวนการปรากฏ รสละ 4 ครั้ง ส่วนบทชมชนิด อื่น ๆ ไม่มีปรากฏ

ผลการศึกษาวิจัย

จากการศึกษาวิจัยพระราชนิพนธ์บทรหะครใน เรื่อง อิเหนา รามเกียรติ์ และบทรหะคร นอก เรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐา ไกรทอง มณีพิชัย คาวี โดยวิเคราะห์รสวรรณคดีดังกล่าวสรุปผล ดังนี้

ตาราง 8 เปรียบเทียบรสวรรณคดีระหว่างบทรหะครในกับบทรหะครนอกพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลำดับที่	รส วรรณคดี	บทรหะครใน			บทรหะครนอก			
		อิเหนา (759)	รามเกียรติ์ (692)	สังข์ ทอง (288)	ไชย เชษฐา (119)	ไกร ทอง (63)	มณี พิชัย (22)	คาวี (112)
1	ศฤงคารรส	209	88	48	32	9	5	9
2	กรุณารส	131	134	74	28	5	1	17
3	เราทรรส	109	125	58	33	41	2	46
4	หาสยรส	6	31	25	8	1	5	8
5	วีรรส	34	96	1	0	2	0	4
6	ภยานกรรต	17	38	45	9	3	5	13
7	พืภัตสรส	4	9	4	0	1	0	6
8	อัทภูตรส	15	41	13	5	1	0	5
9	ศานตรส	0	0	0	0	0	0	0
10	เสาวรจนี							

ตาราง 8 (ต่อ)

ลำดับที่	รสวรรณคดี	บทละครใน			บทละครนอก			คาวี (112)
		อิเหนา (759)	รามเกียรติ์ (692)	สังข์ ทอง (288)	ไชย เชษฐ (119)	ไกร ทอง (63)	มณี พิชัย (22)	
	ชมโฉม	121	59	18	3	0	4	4
	ชมสถานที่	12	1	0	0	0	0	0
	ชมธรรมชาติ	41	4	1	1	0	0	0
	ชมกองทัพ	23	31	1	0	0	0	0
	ชมรถ	21	34	0	0	0	0	0
	ชมสัตว์	16	1	0	0	0	0	

จากตารางการศึกษาชนิดของรสวรรณคดีในบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเปรียบเทียบระหว่างบทละครในเรื่อง อิเหนา รามเกียรติ์ กับบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง มณีพิชัย คาวี ซึ่งมีผลศึกษาวิเคราะห์รสวรรณคดีที่ปรากฏรสที่โดดเด่น ดังนี้

บทละครใน

อิเหนา เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏอยู่ 9 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส เภาทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรรส พิกัตสรส อัทภูตรส ไม่ปรากฏ 1 รส คือ ศานตรส และเสาวจณี มีการปรากฏของรสทุกลักษณะ จำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 759 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่อง อิเหนา คือ ศฤงคารรส มีจำนวนการปรากฏ 209 ครั้ง รองลงมาคือ กรุณารสมีจำนวนการปรากฏ 131 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ พิกัตสรส มีจำนวนการปรากฏ 4 ครั้ง รสที่ไม่ปรากฏ 1 รส คือ ศานตรส

รามเกียรติ์ เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 9 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส เภาทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรรส พิกัตสรส อัทภูตรส เสาวจณี ไม่ปรากฏ 1 รส คือ ศานตรส มีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 692 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่อง คือ กรุณารส มีจำนวนการปรากฏ 134 ครั้ง รองลงมาคือ เภาทรรส มีจำนวนการปรากฏ 125 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ เสาวจณี ในบทชมสถานที่ มีจำนวนการปรากฏ 1 ครั้ง ไม่ปรากฏรสของ

ศานตรส และเสาวรจนีในบทชมความงามของตัวละคร บทชมธรรมชาติ บทชมกองทัพ บทชมรถ
บทชมสัตว์

บทละครนอก

สังข์ทอง เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 9 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส
เราทรรส หาสยรส วีรรส ภยานกรรส พีภัตสรส อัทภูตรส เสาวรจนี ไม่ปรากฏ ศานตรส มีจำนวน
รสที่ปรากฏทั้งหมด 288 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่องนี้ คือ กรุณารส มีจำนวน
การปรากฏ 74 ครั้ง รองลงมาคือ เราทรรส มีจำนวนการปรากฏ 58 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อย
ที่สุด คือ เสาวรจนี ในบทชมธรรมชาติ และชมกองทัพ มีจำนวนการปรากฏ 1 ครั้ง แต่จะไม่พบ
เสาวรจนีในบทชมสถานที่ ชมรถ ชมสัตว์ ซึ่งเป็นบทละครนอกเรื่องเดียวที่มีการปรากฏของรส
วรรณคดีหลายรส

ไชยเชษฐ เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 7 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส
เราทรรส หาสยรส ภยานกรรส อัทภูตรส เสาวรจนี มีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 119 ครั้ง รสที่
โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่อง คือ เราทรรส มีจำนวนการปรากฏ 33 ครั้ง รองลงมา คือ
ศฤงคารรส มีจำนวนการปรากฏ 32 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ เสาวรจนี ในบทชม
ธรรมชาติ มีจำนวนการปรากฏ 1 ครั้ง และไม่ปรากฏเสาวรจนี ในบทชมสถานที่ ชมกองทัพ และ
ชมรถ รสวรรณคดีที่ไม่ปรากฏ 3 รส คือ วีรรส พีภัตสรส ศานตรส

ไกรทอง เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 8 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส
หาสยรส วีรรส ภยานกรรส พีภัตสรส อัทภูตรส ไม่ปรากฏ 2 รส คือ ศานตรส กับเสาวรจนี มีจำนวน
รสที่ปรากฏทั้งหมด 63 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่องนี้ คือ เราทรรส มีจำนวนการ
เกิดรส 41 ครั้ง รองลงมาคือ ศฤงคารรส มีจำนวนการปรากฏ 14 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด
คือ หาสยรส พีภัตสรส อัทภูตรส มีจำนวนการปรากฏ รสละ 1 ครั้ง ส่วนรสที่ไม่ปรากฏในเรื่องนี้คือ
ศานตรสกับเสาวรจนี

มณีพิชัย เป็นบทละครที่มีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 6 รส คือ ศฤงคารรส กรุณารส
เราทรรส หาสยรส ภยานกรรส เสาวรจนี ไม่ปรากฏรสวรรณคดี 4 รส คือ วีรรส พีภัตสรส อัทภูตรส
ศานตรส ซึ่งมีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 22 ครั้ง เป็นบทละครที่มีรสโดดเด่นมากที่สุดเท่ากันทั้ง
สามรส คือ ศฤงคารรส เราทรรส ภยานกรรส มีจำนวนการปรากฏของรส 5 ครั้งเท่ากันทั้งสามรส
ส่วนรสที่รองลงมา คือ เสาวรจนีในบทชมโฉมมีจำนวนการปรากฏ 3 ครั้ง และรสที่ปรากฏน้อยที่สุด
คือ กรุณารส มีจำนวนการปรากฏ 1 ครั้ง จะพบเสาวรจนีในบทชมโฉมหรือบทชมความงามของ
ตัวละครเท่านั้น ส่วนบทชมลักษณะอื่นๆไม่มีปรากฏ

คาวี เป็นบทละครมีรสวรรณคดีที่ปรากฏ 9 รส ศฤงคารรส กรุณารส เราทรรส หาสยรส วีรรส ภูยานกรรต พิกัตสรต อัทฏตรส เสาวรจนี มีจำนวนรสที่ปรากฏทั้งหมด 112 ครั้ง รสที่โดดเด่นมากที่สุดในบทละครเรื่องนี้ คือ เราทรรส มีจำนวนรส 46 ครั้ง รองลงมาคือ กรุณารส มีจำนวนการปรากฏ 17 ครั้ง ส่วนรสที่ปรากฏน้อยที่สุด คือ วีรรส เสาวรจนี ในบทชมโฉมหรือชมความงามของตัวละคร มีจำนวนการปรากฏ รสละ 4 ครั้ง ส่วนบทชมลักษณะอื่น ๆ ไม่มีปรากฏ และไม่มีปรากฏ 1 รส คือ ศานตรส